

מנשה ענזי

יהודי מנאכה: כלכלה, מסחר ותרומות*

מבוא

העיר מנאכה יושבת על אם הדרך בין צנעא לחדידה, כתשעים ק"מ דרום-מערבית לצנעא. מכוח מיקומה האסטרטגי נעשתה בדורות האחרונים עיר חשובה מבחינה כלכלית וצבאית ושימשה צומת דרכים חשובה במסחר בין צנעא לעיר הנמל, ומרכז שלטוני של האזור ('נאחיה') כולו – גבל חראז.¹ גובהה – מעל אלפיים מטר, והמצודה שלצידה העניקו לה יתרון צבאי.² לא לחינם היתה מנאכה אחת הערים העתמאניות שלא עלה בידי האמאם ותומכיו לכבשן בראשית המאה העשרים. ביטוי יפה לחוסנה באמרה התימנית: "מנאכה מא כְּתַתְחֹזֵשׁ" (אין לכבוש את מנאכה באמצעות מצור), שהרי יש כמה דרכים המובילות אליה.³ כמו כן העניק לה גובהה יתרון אסטרטגי טבעי, כדברי יחיאל חבשוש שביקר בה: "כגובהה הן חשיבותה".⁴

למרות מרכזיותה של העיר, מעט נכתב על יהודיה ומסמכים מעטים התפרסמו עליה. בדיון הקצר להלן, אתווה את דמותה של קהילת יהודי מנאכה במאה העשרים, בעיקר ערב העלייה הגדולה לישראל. בכלל כך ייבחנו הקשרים שנוצרו בין בני הקהילה לבין יוצאי תימן בארץ ישראל, על רקע הצרכים הכלכליים שהלכו ורבו בתימן באותה תקופה.

* אני מודה לפרופ' יוסף טובי על שקרא את המאמר ועל הערותיו המרובות; כמו כן נתונה תודתי לבני משפחתי שהאירו עיני בעניינים שונים.

¹ האנתרופולוג השבדי תומס גרהולם שהה בעיר בשנות השבעים של המאה העשרים לצורך עבודת שדה. בספרו המבוסס על עבודה זו התייחס לחוסר השוויון בין קבוצות שונות בעיר ול'חברת הסידים' התימנית. עוד עסק בהשפעה השלילית של סלילת הכביש המהיר בין צנעא לחדידה מצפון למנאכה על ידי הסינים בשנות החמישים של המאה העשרים. בעקבות כך, איבדה מנאכה את חשיבותה כעיר מעבר ומסחר והפכה להיות עיירה קטנה, שסבלה מהגירת תושביה לערים הגדולות. ראו גרהולם 1977, עמ' 36.

² ראו מקחפי 1985, עמ' 409.

³ ראו טובי תשל"ז, עמ' עא. השורש הערבי 'חוד' משמש בלהג התימני להבאת עיר במצור, בעיקר בבניין ראשון (פיאמנטה 1990/1, עמ' 113, אינו מתייחס לבניין החמישי במשמעותו באמרה שלפנינו).

⁴ חבשוש תשמ"ו/ז, ב, עמ' 152.

קהילת מנאכה הייתה צעירה באופן יחסי⁵ ואחת העשירות בתימן במאה הי"ט. רוב בניה היו יוצאי צנעא שהיגרו למנאכה בגלל המצב הביטחוני והכלכלי, עובדה שעיצבה את דמותה הרוחנית והתרבותית.⁶ יחסם האוהד של האסמאעילים שישבו באזור כלפי היהודים במאה הי"ט השפיע אף הוא לטובה.⁷ במחצית השנייה של המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים הפכה מנאכה למרכז מנהלי חשוב בעבור העתמאנים ובמקום הוצב כוח עתמאני גדול שהעניק ביטחון לתושבים וזכויות רבות ליהודים.⁸

יתרון נוסף היה עושרה הפיזי והכלכלי של העיר, כדברי שמואל קאראסו, הסוחר היהודי מאנטוליה שביקר במקום בשנת 1874: "מקום זה יפה מאד ונרחב ויוצא דופן בתכונותיו. הארץ יפה מאד, תכלית היופי. מלאה היא כל טוב – צמחיה ומקנה ומיני מאכל ויכול אדם להתכלל בה שנים טובות".⁹ חשיבות רבה נודעה לגידולי הקפה באזור שנמכרו בכל תימן ויוצאו מחוצה לה. יהודי המקום, שמספרם הגיע לאלף נפשות מתוך שמונת אלפי התושבים בעיר, נודעו כבעלי מלאכה מיומנים והורשו להחזיק אדמות חקלאיות.¹⁰ יהודים אלו סייעו בנפש חפצה לקהילות השונות בעיתות משבר. כך, למשל, אהרן שקב, מלך הקפה של תימן, שנודע כמי "שברשותו נמצאת חצי הארץ",¹¹ סייע בידי יהודי צנעא בשנת 1874 במהלך האירועים שנודעו בשם 'גזרת האלונקות'.¹² על אהרן שקב סיפר אברהם עזורי, יליד הגרה שלייד מנאכה:¹³

הידוע בעשרו במחוזו חראז (שני שלישי העיר מנאכה על מוסדותיה ובניניה היו קנינו הפרטי. כמה מבניני העיר השכיר לממשלה התורכית. השפעה ניכרת היתה לו גם בקושטא, בירת תורכיה) ושהיה נכבד ונשוא פנים בעיני יהודים ומוסלמים כאחת.

⁵ יש לציין, כי באוסף פרטי מצוי מסמך מן המחצית הראשונה של המאה הי"ט שעניינו רכוש יהודי בעיר.

⁶ ראו קאפח תשס"א, עמ' 37. על הדמיון בין קהילת מנאכה לקהילת צנעא ראו מדינה תשנ"ד, עמ' 92–93; חבשוש תשמ"ז/ז, ב, עמ' 152. בכוונתי להרחיב בעניין במקום אחר.

⁷ על האסמאעילים באזור מנאכה ראו למשל ונר 1967, עמ' 34–35; גרהולם 1977, עמ' 34.

⁸ ראו בורי 1915, עמ' 58; ונר 1967, עמ' 28.

⁹ קאראסו תשל"ו, עמ' 154.

¹⁰ בורי 1915, עמ' 30, 58. נראה שהמספרים שנקט בורי מופרזים, אך הם מציינים ללא ספק את כוחה וגודלה של הקהילה.

¹¹ ברואר תש"ה, עמ' 76, בשם אדוארד גלאזר; השוו קאראסו תשל"ו, עמ' 155.

¹² ראו קרח תשי"ד, עמ' מא–מב.

¹³ רצהבי תשט"ז, עמ' 10.

השד"ר ר' אברהם אלנדאף, שביקר בתימן בשנים 1895 ו-1900, שהה אף במנאכה ואסף שם כסף במהלך שליחותו השנייה.¹⁴ פנקסי השליחות מלמדים במפורש על עושרה ונדיבותה של קהילת מנאכה. לפי הנתונים שבפנקס, תרמו יהודי העיר סכום גבוה לנדאף, יותר מקהילות אחרות בתימן. רק בצנעא, עיר הולדתו של נדאף, תרמו היהודים סכומים יותר גבוהים. יש לזכור, שמספר יהודי מנאכה לא הגיע לעשירית ממספר יהודי צנעא (!)¹⁵ ועמד באמצע המאה עשרים על כשמונים משפחות, כלומר מעט יותר מארבע מאות איש. היה זה מיעוט של כעשרה אחוז מתוך כלל האוכלוסייה שמנתה כ-4000–5000 איש.¹⁶

תרומות נוספות העלו יהודי מנאכה לשליח שלמה אלנדאף, יליד תימן שעלה לארץ ישראל ושב לתימן בשנת 1911.¹⁷ מרשימות נדאף עולה, כי רבים מיהודי מנאכה נרתמו למצנה חשובה זו ותרמו כספים למען עניי ארץ ישראל.¹⁸ נדאף אף נשאר בתימן וחי בצנעא ובמנאכה עד לעלייה הגדולה בשנים 1949–1950.¹⁹

א. הידרדרות מצבה הכלכלי של קהילת מנאכה

לאחר השגשוג של קהילת יהודי מנאכה במאה הי"ט התדלדלו כוחה ועושרה בדורות האחרונים. בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים השתנה מצבה הכלכלי של תימן בכלל, ובכלל כן מנאכה, בעקבות בצורות ומגפות שפקדו את הארץ. אף ידו הכבדה של האמאם יחיא החמירה את מצבם הכלכלי של יהודי תימן. לדעת י' טובי, לא היה זו התאנות מכוונת של האמאם כנגד היהודים, אלא רצונו לחזק את כוחו בתימן. הוא ביקש לרכז את השלטון בידו ועל כן החליש כל גורם בעל פוטנציאל של עוצמה. אחד המוקדים החדשים הללו היו היהודים, שכוחם עלה בימי העתמאנים.²⁰

¹⁴ על שליחותו לתימן ראו רצהבי תש"ם; נדאף תשנ"ב, עמ' לב, מא.
¹⁵ ראו על כך רצהבי תש"ם, עמ' 113–116. אגב, רצהבי העיר (שם, עמ' 96), שקהילות שהתחמקו מתשלום קיבלו מכתב רשמי מראשי הכולל הספרדי על חשיבות התרומה, ובהערה 59 ציין, שהשתמרו שתי פניות כאלה: אחת הופנתה ליהודי צאלע והשנייה – ליהודי לחג. על אלו יש להוסיף את המכתב בעבור יהודי מנאכה, שהתפרסם לאחרונה ויועד לראש הקהל יצחק גיא, סבם של אליה, ציון ויעקב (לצילומו ראו קאפח תשס"א, עמ' 398).

¹⁶ גרהולם 1977, עמ' 35.

¹⁷ ראו עליו יבנאלי תשי"ב, עמ' 74 (יבנאלי פגשו בעדן, בדרכו של נדאף לצנעא); טובי תשנ"ד, עמ' 24–25, 130–132; טובי תשע"א.

¹⁸ ראו גברא תש"ה, ב, ערך 'מנאכ'ה', עמ' 330–333.

¹⁹ שמו של נדאף מופיע ברשימת מקבלי הצדקה בשנת 1934, ראו בהמשך; וכן עוזירי תשס"ו, עמ' פ–פא, קמה–קמו.

²⁰ טובי תשס"ב, עמ' 9–24. על המצב הקשה בצנעא ראו, למשל, ענזי תשס"ט, עמ' 212.

גורלה של מנאכה לא שפר עליה משאר הקהילות. הנוסע האנגלי בורי, שביקר בה לאחר חזרת האמאם, מספר כי הוא שב והכביד את ידו על יהודי העיר.²¹ ועוד, בצורות ומגפות פקדו גם את מנאכה. אף זו הייתה התרשמותו של גרהולם:²² The drought, the coffee crash and the loss of competent craftsman made the 1940's a dark decade in the recent history of manakha. וכך מדווח מקור אחר על קשיי יהודי מנאכה בשנות הארבעים של המאה העשרים:²³

הם עתה בדלי דלות ומשן] פעים בדקדוקי עניות כצאתם בבואם הוא חופף עליהם בעומק רום ועומק תחת ואלכסון מכל צד ומכל פנה יומם ולילה תמיד לא יחשה. מצב מר מאוד מלענה וקשה מסלע והדוחק דוחק והלחץ לוחץ, ובראשם שתי רעות קראו [!] אותם דוחק הפרנסה ויוקר שערים קטניות.

ביטוי מובהק לדלדול זה בא לידי ביטוי בתרומות הרבות ששלחו יהודי התפוצות ליהודי תימן באותה תקופה. כשם שבימים שבהם שפר הגורל על יהודי תימן והם תרמו ליהודים מארצות אחרות, כך כעת בימי מצוקתה תרמו יהודים מארצות אחרות, יוצאי תימן ואחרים, ליהודי תימן. כך, בשל השינוי בתימן, חדלו יוצאי תימן בארץ לבקש עזרה מאחיהם בארץ המוצא ופנו למקורות אחרים.²⁴

כבר בשנת תרפ"ט לערך, כשאנשי ועד העזרה ליהודי תימן שהקימו יוצאי תימן בירושלים שלחו כסף לאחיהם בתימן (חלקו התקבל מיהודי ארה"ב), ביקשו כי יינתן חלקו לקהילת מנאכה, שקרובי היהודים מארה"ב נמצאו בה.²⁵ ככל הידוע לי, התרומה הראשונה הכוללת פירוט הכסף בעבור יהודי מנאכה ניתנה בשנת 1934 על ידי יוצאי תימן בניו יורק.²⁶ כך עולה ממזכר שכותרו 'ביאן מא תפרק לעניי עיר מנאכה יע"א' (=רשימת מה שחולק לעניי עיר מנאכה יברכם עליון אמן). וכך נכתב לאחר רשימת מקבלי התרומות:²⁷

תלאתין ריאל אלמתפרק לעניי [...] מנאכה אלואצל אלינא מן רבני ק"ק צנעא יע"א עלי' סי' חיים עזרא מגארי כ"ץ וכיל סי' מוסי' סעיד עמר [...] וצאלהם מן אמריקא מן אכותנא אלתימנים [...] צדקה וחסד ניו יורק מועד בית הכנסת אהל שלום וכאן

21 בורי 1915, עמ' 30–31.

22 גרהולם 1977, עמ' 35.

23 ראו להלן נספח שני, מכתב ב.

24 השו"ט טובי תשנ"ד, עמ' 25.

25 מכתב אנשי ירושלים לרב יחיא יצחק ולרב יחיא קאפח, שבו דווח על מכתב שהתקבל מניו יורק. המכתב מצוי בבית הספרים הלאומי, מחלקת כתבי היד והארכיונים Arc. 4° 1487B.

26 הקהילה התימנית בארה"ב נוסדה בשנת 1927 על ידי יוצאי תימן שעלו לארץ ישראל והיגרו ממנה לארה"ב בשל המצב הכלכלי. ראו דרויאן 1990.

27 ארכיון מכון בן-צבי, תיק מס' 381ב.

תפריקהא יום א' ט' לחודש ניסן תרצ"ד (=שלושים ריאל המתחלקים לעניין] ... מנאכה, הגיעו אלינו מרבני צנעא, באמצעות האדון חיים עזרא מגארי כ"ץ,²⁸ נציג האדון משה סעיד עמר²⁹ [...] הגיע אליהם מאמריקה מאחינו התימנים [...] צדקה וחסד מועד בית הכנסת אהל שלום.³⁰ והייתה חלוקתו ביום א' ט' בניסן תרצ"ד).

ואלה שמות מקבלי התרומות הנזכרים במסמך: מ"ו (=מרי ורבי) יעקוב בן סאלם גיאת, מ"ו אלטנעמי, מ"ו אלרדאעי, יוסף אלירימי, סאלם נסים, יוסף גדקה, דאוד משרקי, כמה"ר שלמה נדאף, יוסף עמר, יודא ירימי, אברהם שרעבי, אברהם צאלח, יוסף יעיש דנוך, יחיא דנוך, חיים כהן, חיים מנצור, עואץ אלכהן, סלימאן יחיא צאלח, סלימאן אלמעלם, בן אלאביץ, עמראן אלבוסי, עיאל (=בני) סלימאן אלשיך, אלמנת יחיא אלשיך, אלמנת חבארה, אלמנת פנחס, אלמנת סלימאן קמבור, אלמנת חיים שרעבי, אלמנת יעיש דנוך, אלמנת סלימאן עמראן, אלמנת אלגבר, אלמנת אלמדאר, זהרה בנת צאלח, גנא בנת אלגמל, חמאמה בנת אלגמל, בנת יוסף יחיא, בנת יצחאק צאלח, בנת אלחלעבי (?), גרושה אלחרזי, יתומי אברהם מנצור, סעיד יחיא.

לצד התרומות הקהילתיות, גם בני מנאכה שהקדימו ועלו לארץ ישראל שלחו עזרה כספית לבני משפחותיהם שנותרו בתימן.³¹ נראה כי לקראת סוף שנות הארבעים החריף המצב הכלכלי, כפי שעולה מריבוי המכתבים בעניין תרומות ובקשות לעזרה. התאחדות התימנים בארץ ישראל אספה כספים עבור יהודי תימן, וחלקם הגיעו לעניי מנאכה,³² באמצעות ועד הרבנים בצנעא שפעל בשנות הארבעים.³³

²⁸ כהן צדק. חיים מגארי כהן, אחיו של מארי שלמה מגארי, למד בצעירותו בפני הרב יחיא קאפח, וכך ידע לקרוא ולכתוב בעברית ובערבית. בגלל כישוריו אלה, עבד כפקיד אצל יוסף כלף ואחר כך אצל יהודה ומוסא עמר עד נסיעתם. לאחר שנסעו הצליח בעסקיו ושימש כנציג של עמר בתימן. ראו עליו בספר של אחיינו, גמליאל תשנ"ח, עמ' 48. על תרומתו לקבורת הרב יחיא קאפח ראו קרח תשכ"ג, עמ' נב. עוד סיפרו לי עליו בתו צביה בוסאני וישראל שרעבי שעבד אצלו.

²⁹ משה עמר, מעשירי צנעא, עסק יחד עם אחיו יהודה בסחר טבק. בסוף שנות העשרים עלה יהודה לארץ ישראל, ובשנת 1933 עלו משה ומשפחתו. בארץ המשיכו במסחר ותרמו לעניי תימן ולארגון 'אבי דוד' בארץ ישראל. על כך סיפרה לי בתו אסתר חובארה.

³⁰ בית הכנסת 'אהל שלום' הוא בית הכנסת התימני הראשון בארה"ב. הוקם בבורו פארק, ברוקלין, ניו יורק, והייתה בו אף גם קרן לנוקקים, ממנה קיבלו עניי מנאכה. נוהלו בו שיעורי תורה לנערים ומבוגרים ועוד. ראו דרויאן 1990, עמ' 366.

³¹ ראו על כך להלן.

³² בספרו של גלוסקא על התאחדות התימנים פורסמו ארבעה מכתבים בעניין זה. ראו גלוסקא תשל"ד, עמ' 419 – 424, מן השנים 1945–1949.

³³ בספר על משפחת גיאת (קאפח תשס"א, עמ' 363–380) התפרסמו כמה מכתבים בעניין זה.

ג. משפחת גיאת

כאמור, עיקר כוחה הכלכלי של העיר נבע ממיקומה על אם דרך המסחר בין חֲדִידָה עיר הנמל לבין צנעא עיר הבירה והמרכז הכלכלי. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ולאחריה, פחתה מאוד הפעילות המסחרית בחֲדִידָה וכוחה של עדן עלה, דבר שפגע מאוד במעמד של מנאכָה.³⁴ אך למרות ההידרדרות במצב של יהודי העיר, מן העשור השני של המאה העשרים, נותרו בעיר כמה משפחות עשירות. עיקר פעילותן הייתה במסחר בקפה, בתבואה ובבדים. בימי ראשון נערך במקום יריד וסוחרים וקונים מכל האזור הגיעו אליו.³⁵ כמה סוחרים עשירים שימשו נציגי מסחר של חברות משפחתיות מצנעא. כך, למשל, היה חיים ימני, נציג של משפחת עמר, משפחת סוחרים מפורסמת מצנעא.³⁶ במכתב מאב תרפ"ז (1927) ליהודה עמר, שישב באותה עת בצנעא, הודיע לו את מחיר המטבעות הזרים במנאכָה וכי החיטה כבר הגיעה למקום.³⁷ במקביל שימש ימני נציג של משפחת חבשוש, אף היא משפחת סוחרים עשירה מצנעא.³⁸

על האפשרות להרוויח סכום לא מבוטל מניצול הזדמנויות כלכליות ומיכולת להמר על הסחורה המתאימה שבאה מחֲדִידָה או מעדן, יש ללמוד גם מזכרונותיו של יהודה צוברי, איש מנאכָה:³⁹

פעם אחת היו בשוק שתי חנויות של השיך חביש, ערבי עשיר. הוא הלך לעדן ולחֲדִידָה פעמיים בשנה [והיה] מביא סחורה מכל מין ומחלק לחנויות והוא יושב בחנות רק מעט. בחנות יושב מן עמה [=מדודיו]. יום אחד היה ריב ביניהם ואלשיך אמר לו תצא מן החנות ונשבע שהוא יכניס יהודי במקומו. אחרי יומים החנות ריקה. שלח אשיך חביש ואמר לי: תכנס לחנות ותמלא אותה סחורה מן המכזאן [המחסן] שלי ותמכור ותחזיר לו החוב לעמו. עשיתי מה שאמר לי וזה [היה] ביום ה'. יום ו' בא השיך לראות החנות ויש מקום ריק. אמר לי: תכנס, תבחר לך מה אתה רוצה. ה"ב [הקדוש ברוך הוא] נתן לי לב חזק בזכות אימי, כל יום מברכת אותי. מלאתי החנות בכל מיני סחורה. יום ראשון פתחתי החנות יום שוק [...] אני עשיתי כסף הרבה.

³⁴ על חֲדִידָה ראו בקצרה ואסעי 1927/28 עמ' 323; ונר 1967, עמ' 86–87; על מנאכָה ראו, למשל, קאפח תשס"א, עמ' 40. על האכזבה של מבקרים שונים (אירופים וצ'מאנים) מן הביקור בחֲדִידָה בראשית המאה העשרים ראו קון 2002, עמ' 340–342.

³⁵ קאפח תשס"א, עמ' 29, 84; וכן סיפר לי יחיאל צוברי (יולי 2005, נובמבר 2010).
³⁶ חיים ימני (1898–1992), תלמיד חכם, סוחר, מנכבדי העיר מנאכָה וגזבר קופת ההקדש. למד תורה בפני הרב יחיאל קאפח ושלט היטב בערבית. פעל יחד עם האחים גיאת להצלת היתומים ודאג לעניים. ראו עליו גברא תשס"א, עמ' 216–217; וראו עוד עליו להלן.

³⁷ המכתב מצוי בבית הספרים הלאומי, מחלקת כתבי היד והארכיונים Arc. 4⁰ 1487A.

³⁸ חבשוש תשמ"ו/1, א, עמ' 543.

³⁹ זכרונות יהודה צוברי, השמורים עמי, עמ' 7.

אחת ממשפחות הסוחרים העשירות הייתה משפחת גיאת, שעסקה במסחר ופעלה בקהילה שנים רבות. אבי המשפחה, יצחק גיאת, היגר מצנעא למנאכה בשנת 1870, ערב הכיבוש העותמאני, בשל המצב הקשה בצנעא של ימי האנרכיה ('איאם אלפסאד').⁴⁰ יצחק גיאת היה מנהיג הקהילה ועסק במסחר.⁴¹ נכדיו, יעקב גיאת (לערך 1895–2001), אָלֶיָה גיאת (1906–1986) וציון גיאת (לערך 1908–1974), נודעו בפעילותם העסקית הענפה, בעיקר כסוחרים גדולים וכיבואנים.⁴² על פי עדויות אישים שונים, היה אָלֶיָה גיאת בעל חוש חד לעסקים וידע לקנות סחורה במחיר זול ולמכרה במחיר גבוה.⁴³ מדברים אלו מצטיירת דמותו כבקי בהוויות העולם מבחינה מדינית וכלכלית, דבר שהקנה לו את היכולת לחזות מתי – כתוצאה מהתפתחויות מדיניות וכלכליות – יעלו מחירי הסחורות.⁴⁴

פנקס החשבונות של אליה גיאת מאפשר הַכְרוּת יותר מעמיקה עם פעילותה המסחרית של משפחתו.⁴⁵ הרשימות המסחריות מלמדות כי אליה וציון ניהלו קשרי מסחר מסועפים עם יהודים ומוסלמים ממנאכה ומן הכפרים באזור, אך גם עם אנשי שבאם, צנעא, חימה, חֲדִידָה ולחג. ברשימות מוזכרים בני משפחת חבשוש ויחיא הארון תנעמי מצנעא, טוב צאלח, שכר בדיחי, שכר צבירי ועוד רבים מיהודי מנאכה ומכפרי גבל חראז. וכן מוסלמים רבים כגון אחמד בן אחמד אלחראזי, יחיא אחמד אלמגרב, חסין אלגלבא ופפארי נציג הסוחרים בחֲדִידָה. הם עסקו בקניה ובמכירה של קפה, סֶמֶן (חמאה), טבק, תבלינים שונים, סוכר, בדים ועוד. מן הפנקס עולה, כי פעמים רבות מכרו בני גיאת את סחורתם בהקפה והתשלום נפרע בתשלומין.⁴⁶

משפחת גיאת בלטה בדאגתה לבני קהילתם. למרות הידרדרות המצב הכלכלי בתימן, לא חסכו בני המשפחה מאמצים כדי לסייע לאחיהם. סיפורים רבים סופרו

40 ראו טובי תשל"ז, עמ' סט.

41 על יצחק גיאת ראו נדאף תשנ"ב, עמ' לב; צברי תש"ן, עמ' 123–125.

42 על מסחרם ראו קאפח תשס"א; וכן עדות אליה גיאת ליוסף טובי (טובי תשל"ז, עמ' סט). ציון ואליה היו שותפים ביבוא הסחורות ומסחרם הצליח; יעקב היה בעל חנות קטנה.

43 ראו, למשל, קאפח תשס"א, עמ' 40–42, דברי אליה גיאת על הצלחתו בעסקים.

44 ראו שם, עמ' 45.

45 אני מודה לידידי יאיר שפירא, שהפנה את תשומת לבי לפנקס אליה גיאת. כ"י ירושלים, בית הספרים הלאומי 6395 4⁰, סרט B605, המכון לתצלומי כתבי יד. בפנקס 70 דפים. לפי עדות שושנה צוברי, בתו של אליה גיאת (יולי 2005), פנקס ובו מסמכים רבים היה ברשות אביה, אך לאחר עלייתו ארצה שרף את כל המסמכים, כדי שלא לגבות כספים מן הרשומים בפנקס; כך העידה גם דודתה מרגלית קאפח (קאפח תשס"א, עמ' 93). נראה שחלקים מפנקס זה הם שצילומם שמור בבית הספרים הנ"ל.

46 כך למשל בדף 7 מצויה רשימת התשלומים ששילם אחיהם יעקב על סחורה שרכש מהם בהקפה.

על המשפחה ועזרתה ליהודים ולמוסלמים מאזור חראז ועל כך שהם תרמו כסף רב, אוכל ובגדים למסכנים.⁴⁷ מקום מיוחד שמור למפעלם בעבור יתומים. כידוע, הנידיה, האסכולה הדתית ששלטה בתימן, טענה כי יתומים יהודים שייכים לאסלאם וחובה מוטלת על המוסלמים לדאוג לאסלומם.⁴⁸ הקהילה היהודית עשתה כל שביכולתה כדי להציל את היתומים. אחת הדרכים העיקריות הייתה להבריחם לצנעא, שם היה אפשר להסתיר ילדים למשך זמן רב מעיני שכניהם המוסלמים. רבים מיתומים אלו הוברחו לעדן ומשם הועלו לארץ ישראל.⁴⁹ כמו בערים אחרות, גם במנאכה פעלה הקהילה להצלת יתומים, בדרך כלל על ידי הברחתם לצנעא.⁵⁰ אחד מאותם ילדים היה יהודה מנצור, שנולד במנאכה בשנת 1900 לערך. בעדותו לש"ד גויטיין סיפר, כי התייתם בגיל חמש שנים מאביו והוברח בידי שני בחורים לבית משפחת חמדי בצנעא. הקהילה במנאכה המשיכה לדאוג לצרכיו באמצעות תשלומים ליהודי צנעא מקופת ההקדש במנאכה. לימים שימש מארי מנצור כמורה לילדים בצנעא.⁵¹ גם האחים גיא'ת במנאכה פעלו רבות להצלת יתומים – האכלתם, הברחתם ועוד,⁵² פעילות שהייתה כרוכה בהוצאות כספיות מרובות,⁵³ כפי שניכר במכתב שכתבו האחים:⁵⁴

זו לבדה [כלומר הפעילות נגד גזרת היתומים] צריכה פתיחת שבעה עינים, קופה של צדקה חזקה מיוחדת, להסתירם ולהבריחם, למזון ולכסות ולמטפלים בהם ושכר מלמד תשב"ר [תינוקות של בית רבן] וסיוע ליתומים העניים שיש להם אב או אם לבד בשביל מלמד.

לצד זה, דאגה משפחת גיא'ת לתרומות בעבור מלמדי ילדים במנאכה, שלא קיבלו כסף די הצורך מהורי הילדים,⁵⁵ כלשון אחד המכתבים:⁵⁶

47 ראו שם, עמ' 88, 186–187, 192–193, 200–201; אף שמעתי על כך מבני משפחתי.
 48 ראו טובי תש"ן.
 49 על פעילות הקהילה להצלת היתומים ראו קליין-פרנקה תשמ"ד; עראקי קלורמן תשנ"ה.
 50 גם נעמי והב, בעדותה מיום 16 בנובמבר 1958 בפני מנחם קפליוק, ציינה כי היו מביאים את היתומים בהיחבא לצנעא, "ואם שם קשה – הרי משם [מבריחים אותם] לעדן". תודתי לבני משפחת קפליוק על שהמציאו את החומר לידי.
 51 ראו ארכיון מכון בן-צבי, אוסף גויטיין, תיק 6.
 52 ראו קאפח תשס"א, עמ' 148–150, 160, 170–173 ועוד.
 53 אחד המבריחים היה זקני עואץ אלכהן, שמכוח עיסוקו במסחר בכפרי הסביבה יכול להבריח יתומים לצנעא.
 54 ראו נספח שני, מכתב ב.
 55 על דאגתם למלמדים ראו קאפח תשס"א, עמ' 66, 74; לשמות המלמדים ראו שם, עמ' 72. עוד על לימוד תורה לילדים במנאכה ראו רדאעי תשכ"ז, עמ' ח-י, טז.
 56 ראו נספח שני, מכתב ג.

ובכל זמן יוצאים המלמדים [כלומר עוזבים את עבודתם] מפני שאין די הספקתם ואנשי עיר מנאכה רובם עניים ויתומים ואינם נותנים למלמדים ולא כלום ואין יהיה לימוד בלי הספקה הצרכנו להודיעך אם יש לך דרך ישר לעשות בשביל מלמדי תשב"ה.

מן המכתבים עולה כי יהודי מנאכה קיבלו באמצעות יוסף בן-דוד, השליח לתימן מארץ ישראל, שישה ריאל למלמדים כל חודש ואף ספרי לימוד מודרניים. עוד עולה מן המכתבים וכן מהתכתבות אליה גיאת עם חיים צדוק שליח הסוכנות, כי קשיי הפרנסה של המלמדים במנאכה נמשכו גם בשנים הבאות.⁵⁷ מפנקס החשבונות עולה כי בשנים שלאחר מכן קיבלו בית גיאת כסף באופן מסודר בעבור המלמדים. אחד המלמדים כתב בפנקס (דף 8) כי "בידי מן סי' אליה גיאת אגרה לימוד התינוקות חק אלועדין ס' קדושים וס' אמור אליום יום ה' ח' אייר ברנ"ז" (בידי מארון אליה גיאת תשלום על לימוד התינוקות של השבועיים, סדר קדשים וסדר אמור. היום יום חמישי ח' באייר ברנ"ז [לשטרות=1946]). מתברר כי הרב יוסף שמן מצנעא קיבל סכום כסף מארץ ישראל בשנים תש"ח-תש"ט והעבירו באמצעות יחיא הארון תנעמי למשפחת גיאת כדי שיחלקו למלמדים. בתקופה שבין תשרי תש"ח לכסלו תש"ט קיבלו כל חודש מארי דוד משרקי שישה ריאל ומארי חיים ימני ריאל אחד. הפער בין המלמדים נבע מכך שמארי משרקי היה המורה המרכזי שלימד בשעות הבוקר ואילו מארי ימני לימד אחרי הצהרים,⁵⁸ וייתכן גם בשל צרכיו המרובים של מארי דוד משרקי.⁵⁹

למרות עושרם, היכולת הכלכלית של משפחת גיאת הייתה מוגבלת. יוצאי מנאכה והסביבה בארץ ישראל נרתמו לעניין ושלחו כסף באמצעות משפחת גיאת לאנשים פרטיים או תרומות לקהילה המקומית. משפחת גיאת, כמשפחות סוחרים עשירות בצנעא ובערים אחרות, שימשו מעין תחליף לבנק וללא תמורה העבירו כספים מסניפים שבארץ ישראל, בעדן או בחדידה בעבור אנשי עירם.⁶⁰ בפנקס של אליה גיאת מופיעות רשימות של כספים שיוצאי תימן בארץ מסרו לבני משפחת חבשוש בתל אביב. הללו הודיעו לאחיהם שבצנעא או עדן והם העבירו את הכסף לאליה גיאת במנאכה. אליה גיאת ואחיו חילקו את הכספים על פי דרישות התורמים. דוגמה לכך בעדות המופיעה בפנקס (דף 1):

57 צדוק תשמ"ט, עמ' 270-271, 278.

58 על פי דברי אבי חיים ענוי שלמד בפני מלמדים אלו.

59 ראו צדוק תשמ"ט, עמ' 289.

60 ראו, למשל, קאפח תשס"א, עמ' 82-83.

אסתלמת נעמה בנת יודא אליירימי מן אליא ן סאלם גיאת כמסין ריאל אלנצף מן דאלך כמסה ועשרין ריאל אלמחווילה להא מן עזר ן הארון חבשוש מקאבל מא אסתלם אכזה יחיא (?) חבשוש מן בדרה בנת יוסף אלמשרקי פי א"י ודאלך קימ עשר לירות א"י. בחצר מן שהר חיים ן דאוד צאלח וחיים ן חיים אלשיך בתאריכה יום ד' ה תשרי ברנ"ז. הצ סאלם ן אבר אלעזירי הי"ו חיים ן יחיא שיך הצ חיים ן דאוד צאלח

תרגום:

קיבלה נעמה בת יהודה ירימי מאליא גיאת חמישים ריאל. החצי מסכום זה, עשרים וחמישה ריאל, הועברו לה באמצעות עזר בן הארון חבשוש בהתאם למה שקיבל אחיו יחיאל (?) חבשוש מבדרה בת יוסף משרקי בארץ ישראל, וזאת תמורת עשר לירות ארץ ישראליות.

בנוכחות העדים חיים בן דוד צאלח וחיים בן יחיא אלשיך. בתאריכה יום ד' ה תשרי ברנ"ז.⁶¹

[חתימות]: [הכותב] הצעיר סאלם בן אברהם אלעזירי השם ישמרהו ויחייהו חיים בן יחיא שיך הצעיר חיים בן דוד צאלח

בדומה לזה, מצויים בפנקס עוד עשרות אישורים של מקבלי הכסף במנאכה. נראה שאישורים אלו נשלחו לבני משפחותיהם של המקבלים בארץ ישראל. לצד היותם צינור להעברת תרומות של יחידים לבני משפחותיהם שנשארו במנאכה ובמחוז חראז כולו, פנו האחים למשפחת גיאת גם אל יוצאי תימן בארץ ישראל, כדי שייסיעו באופן ציבורי לקהילת יהודי מנאכה. אחד העסקנים התימנים, שבני גיאת פנו אליו ואשר הביע נכונות לסייע, היה אהרן סעדיה.

ד. אהרן סעדיה ומשפחת יוסף סעיד

אבי המשפחה היה סבו הגדול של אהרן, הרב יוסף סעיד המפורסם, רבה של גרואח שבמחוז חראז. וכך כתב עליו השד"ר יעקב ספיר, שפגשו בשנת 1859: "הרב הזה [...] מלא תורה יראה וחכמה ורוח דעת. בקי במקרא וביאוריו עד להפליא. בקי בתלמוד ברמב"ם עד אחרונים".⁶² אין פלא כי נהג להתכתב עם רבני תימן במהלך המאה הי"ט בעניינים תורניים.⁶³ הרב סעיד היה מקושר עם קהילות יהודיות מחוץ לתימן ושלח כתבות לעיתונות העברית באירופה.⁶⁴

⁶¹ 12 בספטמבר 1945.

⁶² ספיר תרכ"ו, דף נב.

⁶³ ראו, למשל, התכתבותו משנת 1884 עם הרב סאלם שמן על כתיב השם 'ירושלים', גימאני תשס"ו.

⁶⁴ ראו, למשל, טובי תשל"ו, עמ' 80.

על משפחת יוסף סעיד⁶⁵ אנו למדים לא מעט ממסמכים שנשמרו בידי המשפחה ובארכיון ועד העדה התימנית בירושלים. בנו יוסף סעיד התחתן בשנת 1878 עם לולנה בת אברהם קאפח בעיירה גרואח.⁶⁶ אחר כך נשא אשה נוספת ושמה חמאמה. נראה שבן זה הצליח בעסקיו ובמסחרו ומספרים עליו שלרגל עסקיו הגיע עד הודו, עד שלבסוף קבע מושבו במנאכה ובצנעא. נוסף לביתם שבצנעא, החזיקה משפחת יוסף סעיד בית ורכוש רב במנאכה.⁶⁷ בביתם הגדול העסיקו תופרות רבות, דאגו לעניי המקום והגישו להם ארוחת צהרים מדי יום.⁶⁸ מאשתו לולנה נולד בנו הבכור חיים. חיים נשא לאשה את כאדיה ובתימן נולדו להם כמה ילדים, בהם אהרן שנולד במנאכה בשנת 1904. מסמך משנת 1930 (שבט תר"ץ) מלמד על לידת סעדיה ועלייתו ארצה. וזו לשונו (בתרגום מערבית): "היהודי הארון סעיד בן חיים בן יוסף סעיד מצנעא תימן. הייתה לידתו בגבל חראז חודש מתרם 1322 להגרה⁶⁹ ועזב לארץ ישראל". המסמך חתום בידי שופט מוסלמי בצנעא, לטף אלזבירי ומאושר בחתימת האמאם יחיא. ככל הנראה שימש מסמך זה אישור בעבור השלטונות בארה"ב כי סעדיה נולד בתימן, ועל כן רשאי הוא להגר לארץ זו על בסיס המכסה התימנית.⁷⁰

ממסמך אחר שנכתב בתרפ"ט במנאכה ואושר בידי בית דין עזן עולה, כי משפחת סעיד צאהרי עלתה לארץ בשנת 1914.⁷¹ דברים אלו עולים בקנה אחד עם עדותה של תמר כהן, נכדתו של יוסף סעיד שנולדה ב' בטבת תרע"ד (1914), כי זמן קצר לאחר מכן עלו בני המשפחה לארץ ישראל. לדבריה הגיעו לארץ "ימים מספר לאחר פורים תרע"ד".⁷² אפשר כי עליהם סיפר יוסף שפרינצק לרופין במכתבו מיום 27 במרס 1914 (כו באדר תרע"ד):⁷³

הנני להודיע בזה שביום השני הגיעה ליפו קבוצה השניה של תימנים בת 21 נפש. המהגרים החדשים ברובם כנראה אמידים, יש להם קרובים ומכירים ופניהם לירושלים

65 לעתים נוסף שם המשפחה אלצאהרי לשמם.

66 ראו באוסף יהודה לוי נחום, 281.

67 על הבית והרכוש ראו עוד להלן.

68 ריאיון עם כרמלה לנדסברג, בתו של אהרן סעדיה (אוקטובר 2005).

69 בחלק הערבייהיהודי צוין התאריך ניסן תרס"ד.

70 במקום אחר ארחיב בסוגיה זו. אחדים מבני משפחתו, ובהם אחיו אברהם סעדיה ואחותו נעמי גיאת, היגרו לארה"ב באותם ימים מכוח תעודות דומות. על משפחת נעמי גיאת כתב בזכרונותיו בנה שמשון גיאת, לימים נשיא הפדרציה של יהודי תימן בארה"ב. ראו גיאת 2010. גם לאחותו רבקה (גנא) ניתן מסמך דומה המעיד כי נולדה בטבת תר"ע בגבל חראז. ראו צילומי המסמכים המובאים להלן.

71 ראו נספח ראשון.

72 עדות כתובה השמורה אצל קרוב משפחתה עמי רוזן, נווה מונסון.

73 ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ) L.2 74.

ל'עסוק במסחר'. סבת יציאתם מתימן לפי דבריהם יקר צרכי האוכל שם והיוקר הזה הולך וגדל מיום ליום. החדשים מבטיחים שאחרי החג תתחיל עליה העצומה לא". [...] החדשים שבאו – מיעוטם מהעיר צנעה ורובם מכפר מנאכה – מצנעה במרחק של שני ימים.

מן המכתב עולה, כי השינויים הכלכליים שפקדו את תימן ערב מלחמת העולם הראשונה ועם עליית האמאם יחיא לשלטון, הביאו להגירת יהודים מתימן לארץ ישראל. לצד זה נראה, כי גם בעיות הבריאות של יוסף סעיד הביאוהו לעלות ארצה.⁷⁴ ראשית פעילותו הציבורית של אהרן סעדיה הייתה בארגון 'עזרת אחים'.⁷⁵ ארגון זה סייע ליהודי תימן בנושאים כלכליים וחינוכיים ופעל כמרכז תרבותי ותורני בתל אביב החל בשנת 1926. אחר כך היה אהרן סעדיה חבר המועצה של 'מרכז העובדים התימנים' במסגרת מפא"י, ואף היה מנהל העיתונים 'בסערות תימן' ו'עורי תימן'.⁷⁶ אף היה ממייסדי 'בנק המזרח', שתמך בתימנים ונוהל על ידי משפחת חבשוש. יחד עם חבריו, עסק אהרן סעדיה באיסוף כספים בעבור עניי תימן והיה ממייסדי שכונת 'גבעת רמב"ם' בגבעתיים, שם נפטר בשנת 1973.⁷⁷ את ההתקשרות בין סעדיה ליהודי מנאכה יש לראות במסגרת פעילותו בקרן לעליית יהודי תימן שליד ארגון 'עזרת אחים' והיותו יליד מנאכה. לצד זה ביקש אהרן סעדיה לברר מה עלה בגורל רכוש משפחתו שנשאר בתימן. משפחת סעיד, שהייתה עשירה, עלתה לארץ ללא רכוש וכאן חיה בצניעות ובצמצום זמן רב.⁷⁸ בשנות השבעים סיפר אליה גיא על קהילתו, כי "משפחות היהודים היו עשירות למדי, כגון משפחת יוסף סעיד, שהיו בעלי רכוש רב, בתים וחנויות. עם העליה

⁷⁴ מזכרונות בני משפחתו (כך סיפר לי נינו עמי רוזן בספטמבר 2005 וכך כתבה בעדותה תמר כהן, נכדתו של יוסף סעיד) עולה, כי העלייה הייתה פועל יוצא של רצון סעיד לקבל טיפול רפואי לעיניו, אך דר' טיכו מירושלים לא הצליח לסייע לו והוא נפטר זמן קצר לאחר שהגיע לירושלים. נראה שמחלת העיניים הייתה תורשתית וכבר אביו מארי יוסף סעיד סבל ממנה. כך מופיע בתשובתו ההלכתית בעניין 'טוענת מאיס אני', הכלולה בשו"ת מעשה אי"ש לרב יעקב שאול אלישר, ירושלים תרנ"ב, אבן העזר, סי' יא-יב. ראו טובי תשל"ג, עמ' 286-289. אני מרחיב בעניין זה בעבודת הדוקטור הנכתבת באוניברסיטה העברית בהדרכת הפרופסורים ירחמיאל כהן ומנחם בן-ששון. גם דוד, בנו של יוסף סעיד, היה חולה בעיניו ועל כן לא קיבל אישור כניסה לארצה"ב (עדות בתו מלכה אדם, נובמבר 2010).

⁷⁵ לדברי בתו כרמלה לנדסברג (אוקטובר 2005) התפלל בבית הכנסת 'עזרת אחים', היה חבר מועצת ארגון זה בשנות השלושים (ראו ארכיון מכון לבון לחקר תנועת העבודה - iv-104-1252-9) ושב לכהן במועצה שנבחרה בכ"ז באדר תשי"ג (14.3.53); ראו חבשוש תשמ"ו/ז, ב, עמ' 240. על 'עזרת אחים' ראו ענזי 2005 וענזי תשס"ט, עמ' 214.

⁷⁶ על השתתפותו בשיבות 'מרכז העובדים התימנים' ראו פרוטוקולים בארכיון מכון לבון לחקר תנועת העבודה - iv-104-1252-9.

⁷⁷ כך סיפרו לי בני משפחתו, ביניהם בתו אהובה הררי (22.5.05).

⁷⁸ ריאיון עם כרמלה לנדסברג בתו של אהרן סעדיה (אוקטובר 2005).

לארץ נאלצו להשאיר הכל בתימן".⁷⁹ סעדיה ניצל את קשר המכתבים בינו לבין בני גיאת בשנות הארבעים והודיע להם כי "יש עוד רכוש לרוב השיך למשפחתנו בעיר מנכא והסביבה".⁸⁰ אנשי מנאכָה השיבו כי הרכוש נלקח בידי הממשלה התימנית.⁸¹ סעדיה לא ויתר וכתב לבני גיאת: "ביקשת[ן] כם שתענינו בכל הרכוש שלנו. כל החומר הזה צריך להיות בידי אביה לאשתו [=של אשתו] של סאלם אלכסאר.⁸² אבקש להתענין יפה ומה ואם תצליחו לקחת אז שלחתם".⁸³ גנא גיאת, בתו של סאלם כסאר, זכרה כיצד בילדותה נפרד אביה לזמן מה מסבה, סלימאן כסאר, והם עברו לגור בבית נפרד, בית יוסף סעיד. לפי עדותה היה זה בית גדול בן שלוש קומות. את כספי השכירות שילם סבה סלימאן והכסף הועבר אל בני המשפחה בארץ ישראל.⁸⁴ לאחר זמן מה שבו בני המשפחה לבית הסב ואילו בית יוסף סעיד הוחרם על ידי הממשלה, בעקבות הלשנה, שהרי רכוש היוצאים מתימן לארץ ישראל הוחרם על ידי השלטונות. לאחר ההלשנה השתכנו בבית ערבים ממקורבי השלטון. סעדיה ביקש לשוב ולבדוק רכוש זה, אך העלה חרס בידו.

ה. קשר המכתבים בין בני גיאת לאהרן סעדיה

סיפר סעדיה: "שמחתי מאד לראות פה בארץ אחד מבני משפחתכם שעלה שנה וחצי וזכיתי לשוחח אתו ארוכות ולבסוף התברר שאני יחד אתו אתכם למדנו אצל מורי במנכא".⁸⁵ נראה שאותו בן משפחה פנה לבני דודיו בתימן, וסיפר להם על הפעיל התימני המסייע לבני עדתו.⁸⁶ אליה ויעקב גיאת פנו במכתב לאהרן סעדיה וביקשו את עזרתו. מאחר שלא ראיתי את המכתב, איני יודע את זמנו ואת תוכנו. לעומת זאת, תשובת סעדיה לבני גיאת נשמרה בחלקה.⁸⁷

⁷⁹ טובי תשל"ז, עמ' עא; השוו דברי שמעון קחטה, קאפח תשס"א, עמ' 169.

⁸⁰ ראו נספח שני, מכתב א.

⁸¹ ראו נספח שני, מכתב ב.

⁸² מסוחרי מנאכָה. אשתו פְּנִיָה היתה בתו של סלימאן צאלח. ראו קאפח תשס"א, עמ' 130–131. סלימאן צאלח זה היה נציג של כמה משפחות שעלו לארץ ישראל והשאירו את רכושם בתימן. כך למשל במכתב ששלח למשה עמר ובו הוא מציג עצמו כנציג משפחת יודא משה שעלו לארץ ישראל. ראו ארכיון מכון בן-צבי, תיק 3381. במקום אחר אדון בהרחבה במכתב זה.

⁸³ ראו נספח שני, מכתב ה.

⁸⁴ ריאיון שערכתי עמה באוגוסט 2005.

⁸⁵ ראו נספח שני, מכתב א.

⁸⁶ שמעון גיאת, בן דודם של אליה גיאת ואחיו, עלה לארץ ישראל בראשית שנות הארבעים. חשבתי שהוא אשר פגש את אהרן סעדיה והשניים התוודעו זה לזה. אך בשיחה עם שמעון גיאת בספטמבר 2005 לא זכר את אהרן סעדיה. זאת ועוד, לדברי סעדיה היו אלה בני אותו גיל, ואילו שמעון גיאת צעיר ממנו בשנים רבות.

⁸⁷ ראו נספח שני, מכתב א.

קשר המכתבים שנוצר בין בית גיאֵת לאהרן סעדיה מתפרסם כאן לראשונה.⁸⁸ ניתן ללמוד מהם על יהודי מנאכָה, על עזרת אחיהם שבארץ ישראל ליהודי מנאכָה ועל היוזמות הברוכות שקידמו בני הקהילה התימנית עצמם. סוגיה מרכזית במכתבים היא רצונו של אהרן סעדיה לקבל רישום מלא של העניים וכמה קיבל כל אחד מהם. הצורך ברישום של מקבלי התרומות מתימן עלה בשנות השלושים והארבעים. כבר במכתב הנ"ל, שנשלח אל אנשי 'אהל שלום' מניו יורק, כלולה רשימת העניים ממנאכָה, ככל הנראה בעקבות דרישת התורמים.⁸⁹ זה אחד מאותות הזמן ומטרתו אישור כי אכן הכסף הגיע למטרתו. גם ארגונים אחרים כ'התאחדות התימנים' ו'עזרת אחים' נהגו כך ובמכתבים מתימן כלולות רשימות מפורטות של העניים ממקומות שונים וכמה כסף קיבל כל אחד. כמוהם נהג סעדיה וביקש לקבל את רשימת העניים ואת חתימותיהם: "שכל אדם שקיבל את חלקו בסכום הנ"ל עליהם לקבל חתימתו ואת הסכום שקבל".⁹⁰ בתשובתם הודיעו לו בני גיאֵת, כי חלוקת הכסף "רשומה בספר הנשלח אל הועד האחים עזרת תימן פְּמוֹתָה וכמספר הנפשות המקבלות גם שמות הערים [...] ומתי נתחלקה (בפסח)"; אך בני גיאֵת לא החתימו את העניים על קבלת הכסף והם מונים כמה סיבות לכך, ובכללן: קוצר הזמן, החשש שהמוסלמים ישמעו על כך ויבואו לקחת מן הכספים,⁹¹ החשש שהעניים יבואו לידי מריבה ביניהם, הרצון שלא לבייש את הנזקקים, ועוד.⁹²

במכתב הראשון כתב סעדיה, כי יחד עם חבריו אסף ושלח למנאכָה 50 לא"י לחלוקה בפסח עבור עניי העיר והסביבה. על פי מכתב ב התקבלה התרומה, כנראה מידי 'עזרת אחים', שסעדיה היה פעיל בה, ובאמצעות סעיד חבשוש⁹³ חולקה לעניי מנאכָה והאזור, אך הכסף היה מועט והצרכים מרובים, כך שחלק מעניי העיר לא קיבלו כל תמיכה. יש לזכור, כי באותה תקופה הסתופפו בצנעא עניים רבים מכל

88 תודתי נתונה ליוסי וצביה הדרי, בנו וכלתו של אהרן סעדיה, שהמציאו לי את צילום המסמכים, וכן לעמי רוזן, בן דודם, שיצר את הקשר וסיפק לי מידע רב.

89 בהרצאתה בקונגרס העולמי הי"ג, עמדה על כך פרופ' ניצה דרויאן, שבכל מכתביהם דרשו אנשי 'אהל שלום' לראות רישום מלא של הוצאת הכספים.

90 ראו נספח שני, מכתב א.

91 אכן, הרב שלום גמליאל מספר כי לאחר שנודע לערביי צנעא שהיהודים קיבלו כספים מחוץ לארץ, באו לדרוש את חלקם. ראו גמליאל תשמ"ו, עמ' 25–27.

92 ראו נספח שני, מכתב ב.

93 מעשירי צנעא ובן למשפחת הסוחרים המפורסמת. לחברה המשפחתית היו סניפים ברחבי העולם, כמו עדן, אתיופיה, מצרים, הודו וארץ ישראל. כספים מארץ ישראל לתימן ומתימן לארץ ישראל היה עוברים דרך המשפחה. כך למשל יהודי תימני שביקש לעלות לארץ ישראל היה מפקיד את כספו בחברת חבשוש בצנעא ומקבלו חזרה בעדן או בארץ ישראל; וכן להפך.

רחבי תימן, דבר שהכביד על הקהילה המקומית.⁹⁴ אנשי צנעא ניסו לפתור את הבעיה באמצעות הפרשת סכום מסוים מן התרומות שהגיעו לצנעא בעבור קהילות שונות וחלוקתו ליוצאי אותה העיר שהיגרו לצנעא: "מהנדבה הנז"ל נתחלקה ממנה עוד ע"י הגביר סעיד חבשוש הי"ו קרוב לשש לא"י לעניי חראז הנמצאים בצנעא וקעטבה".⁹⁵ כמובן, מקרים אלו לא התקבלו במאור פנים ואנשי הקהילות השונות מחו נגד 'גנלת' הכסף.

במכתב מאב תש"ד סיפרו אליה ויעקב גיאט על תרומה נוספת בסך עשרים ושש לא"י שהתקבלו במנאכה, אך היא תחולק רק בחגי תשרי, כדי לאפשר קניית צרכי החג. מכתב מחשן תש"ה מלמד, כי סעדיה שלח תרומה נוספת בסך עשרים לירות בראש חודש חשן ומשפחת גיאט חילקה את התרומה למלמדי התינוקות.⁹⁶

ו. סיכום

חליפת מכתבים זו מלמדת על קשרי יהודי תימן עם אחיהם בארץ ישראל ובארצות הברית. למרות שעברו שנים לא מעטות מיום שעלו יהודים רבים מתימן לארץ ישראל, חשו יוצאי תימן מחויבות לעזור לאחיהם שנשארו בגולה. פעילותם של אנשים פרטים שעזרו לבני משפחותיהם אלה ופעילות מוסדות כ'עזרת אחים' וכ'התאחדות התימנים' סייעו רבות ליהודי תימן שהיו נתונים במצוקה כלכלית קשה. מנגד, פעילות זו לא היתה מצליחה אלמלא נכבדים יהודים בתימן, כבני גיאט, שנטו על שכמם את ארגון קבלת הכספים וחלוקתם. פעילותם הברוכה, שלהם ושל חבריהם כבני משפחות צבירי וימני, ניכרה היטב ערב העלייה לארץ. באותם ימים, נזקקו יהודי מנאכה ואחיהם בכפרי הסביבה לעזרה בארגון, בתשלום להוצאות הדרך ובמידע. קברניטי העיר, ובראשם בני משפחת גיאט, סייעו לבני העיר בכסף ובציוד ולא חסכו מאמצים בהעברת מידע.⁹⁷ מקורות אלו אף מלמדים על חיי הקהילה היהודית במנאכה, קהילה בינונית בגודלה, ובייחוד על התארגנותה הכלכלית והשפעת התמורות הכלכליים עליה ועל פעילותה החינוכית במאה העשרים.

⁹⁴ על המהגרים הרבים מערי השדה שהגיעו לצנעא ועל מערכת היחסים שהתפתחה עם יהודי צנעא, אני מרחיב בעבודת הדוקטור שלי.

⁹⁵ ראו נספח שני, מכתב ב.

⁹⁶ ראו נספח שני, מכתבים ג, ד.

⁹⁷ ראו, למשל, קאפח תשס"א, עמ' 69, וכן התכתבות בני מנאכה עם שלום מנצורה, שהיה מקורב לאמאם אחמד שישב בתעז (מנצורה תשס"ג, עמ' 122–125).

נספח ראשון

אישור לבני משפחת סעיד על מקום לידתם ומועד לידתם בתימן⁹⁸

הועד הכללי לעדת התימנים בירושלים ת"ו

נקול ונחן אלוֹאֲצֵעִין אסמאיאנא אדנאה באן יוסף סעיד סאפר מן מחלנא מן מטרה מנאכָה מרכז קצא חראז אלא אלקודס סנת אשל"ב 1332 מע נסואנה לולוה (מנאכָה) וחמאמה (צנעא) וגמיע אולאדה והם חיים וכאן עמרה וקת ספרהם לָב סנה. ותאני דאוד וכאן עומרה נחו כָג סנה כֹד סנה ואלתאלת סלימאן וכאן עומרה נחו כָא כָב סנה וראבע יודא וכאן עומרה נחו עשר סנין יָא סנה, ותנתין בנאת אסם אלכברה נצרה זוגת חיים אלעראקי וכאן עומרה נחו כָה כֹד סנה ואתאניה אסמהא אל בנת וכאן עומרה נחו דָ ה סנין ואולאד חיים אלמדכור הארון "ובנאת" נעמה וגנא וזוגתה אסמהא כאדיה וזוגת דאוד אלמדכור רומיה בנת סאלם אלקהלאני יכון דאלך אלמדכורין פוק טֹו נפס מולודין באקלים אלימן בצנעא ומנאכָה קצא חראז וסלימאן יודא אנולדו בצנעא האדא מא נעלם בה חקקנא בה. בתאריך י רמצאן סנת אשמ"ז.

ב"ד מנאכה

יעקוב סאלם גיאת, יודא בן מוסא אלסרי, יחיא בן אברהם אלרדאעי

אנן ב"ד עדן יע"א דחתימין לתתא [איך] שבאה לפנינו תעודה מעיר התימן עיר מנאכָה על אודות יוסף סעיד (צאהרי) ועליה חתומים מ"ו יעקב בן סאלם גיאת ומ"ו יאודא בן מוסא אלסרי ומ"ו יחיא בן אברהם אלרדאעי ומאחר שנתברר לנו שזו היא רשימת החתומים הנז"ל אשרנו וקיימנו דברי התעודה הזאת באופן שהאיש הנז' מעיר מנאכָה בלתי שום פקפוק וזו לראי>ה וזכו. היום כֹו לחדש אייר תרפ"ט.

יצחק במ"ו יצחק הכהן, סאלם יעקב מנחם, יאודא מ"ו מנחם

תרגום

נאמר אנחנו החתומים בשמותינו מטה, שיוסף סעיד נסע ממשכננו, ממקום מנאכָה, מרכז מחוז חראז, אל ירושלים בשנת 1332 (1913/4) עם נשותיו לולָה (מנאכָה)

⁹⁸ ארכיון ועד העדה התימנית בירושלים. אני מודה לדוד צחי, המזכיר לשעבר של הועד, על עזרתו הרבה. נוסח הטקסט המובא בזה הוא במדויק על פי המקור.

וחמאמה (צנעא)⁹⁹ וכל ילדיו. והם: חיים והיו שנותיו בזמן הנסיעה 32 שנה; והשני דוד והיו שנותיו כמו 23 או 24 שנים; והשלישי שלמה והיו שנותיו כמו 21 או 22; והרביעי יהודה והיו שנותיו כמו 10 או 11 שנים; ושתי בנות – שם הגדולה נצרה אשת חיים אלעראקי והיו שנותיה כמו 25 או 26 שנים; ושם השנייה בנת והיו שנותיה כמו 4 או 5 שנים. ובני חיים הנזכר: אהרן 1904 ובנות נעמה וגנא¹⁰⁰ ושם אשתו כאדיה; ושם אשת דוד רומיה בת שלום קהלאני. סך כל אלו הנזכרים 15 איש ילידי ארץ תימן בצנעא ומנאכה מחוז חראז. ושלמה ויהודה נולדו בצנעא. הדבר אשר ידענוהו כתבנוהו. בתאריך י' בחודש רמז'אן שנת 1347 [=20 בפברואר 1929].

בית דין מנאכה

יעקוב סאלם גיאת, יודא בן מוסא אלסרי, יחיא בן אברהם אלרדאעי

על גב המסמך:

יצאה תעודה לפספורט להארון בן חיים יוסף סעיד סנין 1904 ואשתו רבקה יוסף סעד 1907¹⁰¹

Mr AHARON Said 1.12.1929

נספח שני

ההתכתבות בין משפחת סעיד בארץ ישראל עם משפחת גיאת בתימן

מכתב א

סעדיה אהרן, גבעת רמב"ם

23 באפריל 1944

לכבוד האחים אליא ויעקב גיאת

מנכא

א.נ.

הנני להודיעכם שהמכתב מתאריך []¹⁰² נתקבל לתל אביב והגיע לידנו. מה מאוד נפלה דאגתנו ועוצבינו על לשונו של מכתב זה, שנשלח מעיר מנכא עיר מולדתי.

⁹⁹ הראשונה מתושבי מנאכה והשנייה מתושבי צנעא.

¹⁰⁰ לימים נקראה רבקה.

¹⁰¹ כלומר, ילידי 1904 ו-1907.

¹⁰² חסר במקור.

אחים נכבדים, ברגע שקראתי את המכתב וידעתי את מצבם של אחים בארץ גולה אשר יש תקווה רבה שגם הם וגם אתם תשחררו מגלות זו. אברך לאל שראש משפחתנו המנוח הרב יוסף סעיד ז"ל¹⁰³ שחרר אותנו אשר אתם נמצאים בה כיום.

זה לפני 28 שנים מיום שעלינו לארץ המולדת¹⁰⁴ ארץ של כל עם ישראל המפוזר בתפוצות הגולה. התקווה רבה שגם שארית אנשי מנכא וסביבותיה גם הם ישחררו ויעלו לארץ אבותנו.

ב"ה אחים נכבדים, זו הפעם הראשונה מיום עלותי ארצה. אף פעם לא חשבתי להתכתב אתכם ולא בא על דעתי לחשוב אודותיכם רק כמקרה זה, מקרה של התחלת קבוץ גלויות. שמחתי מאד לראות פה בארץ אחד מבני משפחתכם שעלה לפני שנה וחצי וזכיתי לשוחח אתו ארוכות ולבסוף התברר שאני יחד אתו ויחד אתכם למדנו אצל מורי במנכא. אקוה שגם אתכם אראה פה בארץ אבות, בארץ שהיא מקום ומפלט לכל אחד מעם ישראל.

א.נ., בודאי אתם מטריחים את עצמכם הרבה והרבה בשביל יהודי מנכא, אבל ה' ישלם שכר, כי גם אצלנו בארץ אנו מתעסקים בהרבה והרבה ענינים צבורים לא על מנת לקבל שכר. אדרבא, אשמח מאד לשמע שמשפחה כזו [מכובדת מבני] הדור השלישי שהכרתי עוד אז בהיותי נער בתימן [...] אל תחשבו אתי שכל מה שיטריחו אותכם עניי עירנו והסביבה הן במכתבים, והן בבקשות, והן בכל מיני אופנים אחרים, שיחשב הדבר לכבד בעיני-בעיניכם, כי כל מה שהאדם עושה בחיו ימצאנו בעתיד. עובדא היא מאתנו אנשי מנכא והסביבה, הפעם נתקבל רק מכתב אחד וידענו את תכנו, חשנו מיד לעזרתכם ונשלחה 50 לא"י ע"י האחים חבשוש בעדן ובצנע[א] אליכם, כדי שתוכלו להחיות נפשות רעבות לכל הפחות לחג הפסח. תקותי היא ש(את) הכסף חולק לפי מה שנשלח בטלגרמה, כלומר מנכא, הגרה, סעפן מודמר¹⁰⁵ וכו'. לבנו לא נתן לנו שרק אנשי מנכא יהנו מהמשלוח הזה. בכל אופן, אם במקרה שכחתם ולא עזרתם לאחד מן הכפרים הללו, אז(א)י אבקש מכם שתודיעונו מיד על כך. יחד עם זה אטריח אותכם בזה שכל אדם שקבל את חלקו בסכום הנ"ל, עליכם לקבל חתימתו ואת הסכום שקבל.

¹⁰³ כאמור לעיל, יוסף סעיד אבי המשפחה עלה ארצה עם בניו ונכדיו ערב מלחמת העולם הראשונה.

¹⁰⁴ כלומר לפני שנת 1916. ולא דק שהרי כפי שצינתי העלייה הייתה ערב מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914.

¹⁰⁵ צעפאן, מצמאר.

תקוטי היא, אם אני אתקשר תמיד אתכם בקשר מכתבים, בודאי אשתדל גם בקשר לעזרה לאנשי עירנו והסביבה. במכתב שנשלח אלינו וכתוב בו לאמר, שאת התשובה תשלח לידי בני האחים גיאת. עתה, ידידי היקרים, הפעם אני לא ארבה בדברים במכתבי זה ורק דבר אחד עלי לאמור לכם, שאני עוד לא נחתי מלחשוב על אנשי עיר מולדתי ובפרט שיש עוד רכוש לרוב השיך למשפחתנו בעיר מנאכה והסביבה, ואולי במכתב שני אני וגם אבי והדודים [נתכתב] אתכם בנוגע לס[...]¹⁰⁶

מכתב ב

מעיר מנאכה תימן יום ב' א"ך טוב לישראל לחודש סיון תש"ד¹⁰⁷ שנת ובאו ציון ברנה¹⁰⁸ ס' <דר> אם חפץ בנו ה' וכו'¹⁰⁹

אל מעלת האדון הנכבד אדון אהרון ן כה"ר חיים יוסף סעיד הי"ו אחרי עתרת החיים והשלום וכטס"א למעלתך ולמעלת כבוד מר אביך חיים ולמעלת דודך וסלי[מאן] ויודא, גם אחיך וכל הנלוים אליכם בכלל ובפרט ולכל אחב"י גדו"ק, ה' עליהם יחיו ואלף המגן יגן בעדם, ויהי שלום בחילם ושלווה בגבולם, אכ"ר.¹¹⁰

ממכתבך היקר תאריך אייר ד' בו¹¹¹ ש<נה> זו הגיענו ביום ו', י"ח חודש זה, וקבלנוהו. ונתנו תודה רבה ל<א>ל שהמציא לנו עזרה בחבר טוב יקר רוח איש תבונות, נוסף על אנשי החסד הראשונים הי"ו ולבית הפחות¹¹² להפיג צערינו ודאגתינו ועצבונינו מאודות מצב אחב"י היושבים בערי חראז הי"ו ויעזרם, שהם עתה בדלי דלות ומשפעים¹¹³ בדקדוקי עניות. כצאתם בבואם הוא חופף עליהם בעומק רום ועומק תחת ואלכסון מכל צד ומכל פנה יומם ולילה תמיד לא יחשה. מצב מר מאוד מלענה וקשה מסלע והדוחק דוחק והלחץ לוחץ, ובראשם שתי רעות קראו אותם דוחק הפרנסה ויוקר שערים קטניות. אמנם הדגן והתירוש והיצהר וכיוצא בהם כעת אינם לכל אדם ואינן עולות על כל שולחן אפילו בשבתות וימים

¹⁰⁶ המשך חסר.

¹⁰⁷ כא בסיון תש"ד (12 ביוני 1944).

¹⁰⁸ היא שנת ברנ"ה לשטרות.

¹⁰⁹ הפסוק המלא הוא: אם חפץ בנו ה' והביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו ארץ אשר הוא זבת חלב ודבש (במדבר יד, ח). פסוק מפרשת השבוע, 'שלח לך', ורמז הכותב לכמיהתו לעלות ארצה.

¹¹⁰ פתרון ראשי תיבות: וכטס"א – וכל טוב סלה אמן; אחב"י גדו"ק – אחינו בני ישראל גדולים וקטנים; אכ"ר – אמן כן יהי רצון.

¹¹¹ ד באייר תש"ד (27 באפריל 1944), נראה שכוונתם למכתב א, וטעו בתאריך.

¹¹² שימוש לשוני ייחודי של יהודי תימן במשמעות של 'לכל הפחות'.

¹¹³ במקור סומנה צמה ערבית מעל האות שיך לציין את תנועת השורוק.

טובים, רק ליחידים נכבדי הארץ ביוקר עצום. וכל ימי עני רעים אפילו (אפילו) בשבתות וימים טובים, ואינם אוכלים אלא לחמי קטניות דוקא ולא לשבעה. וביותר למי, שבני ביתו מרובים, הצערים מתוספים רח"ל.¹¹⁴ גם פרפרת הבשר אינה אלא משבת לשבת דווקא, מעט כדי טעימה או כפול או כזית חלק האחד. כל זה בבני אדם שהם הממוצעים, אמנם עוד יש למטה מהם שהם ברצוא ושוב, ועל כל דלת דופקים, ועל הלחם נואקים, לחם הקטניות דוקא. ומרוב הדוחק אולי עשירית הבתים נותנים להם כביצה או יותר מעט או חסר מעט, להחיות. אלו ואלו צועקים מרה על המחיה ועל הכלכלה.

ועוד נוסף להם צרת המלבושים אשר עליהם שכל אחד מדיו קרועים וטלאי על גבי טלאי ועדיין בשרם נראה לחוץ. כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת, בבלאי הסחבות, ואין להם במה להחליף לקרר ולצנן את גופם ואת בשרם. ותעלה עליהם הכנס משפחות משפחות, ופניהם השחרו ובשרם כחש משמן ונכפפה קומתם מפני עניותם והזקנה קפצה עליהם מפני דלותם. ותהי המחלה באדם ובבהמה עד הגיעם אל שערי מות. ואין חונן ואין גונן ואין מרחם ואין משען ואין משענה ואין לחם ואין שְמלה ואנשי חסד אפסו ונאספו.

ויש שנתרוקנו וירדו מנכסיהם וכבר הם כאחד מהם, וידל ישראל עד מאוד, כי זה חמש שנים עברו ימים של צער. והתימן הולך וחסר, ותהי יד בני ישראל הלורך וקשה בעניות, עד שאין חייהם חיים, עד שכל אחד ואחד יוכל לשא את המשא הזה עליו ועל אנשי דורו. היוקר פֶּלְנו¹¹⁵ ויאכל גם אכול את כספינו ואת מחמדינו וכל יגיענו. גם המצעות והכרים והכסות אבדו ואפסו מהבתים ורק הם יושבים על גבי קרקעות ותחתייהם פרוסות של מחצלאות.

ואעפ"י שהמפורסמות אינן צריכים ראיות, הנה האנשים אשר נסעו מחראז ואגפיה וכבר הגיעו לארץ בזאת השנה, שאל נא את פיהם והנה הם יעידון יגידון כאחד מה קרה להם בתימן, גם מה שראו בעיניהם. הראום את כתבינו זה, ועוד תמצא בפיהם עשר ידות, כי לא נוכל להסדיר את הענין ולתאר את כל המצב, כי קצרי לשון וכבדי פה אנחנו. גם דוחק הזמן ותלאותיו מִלְאָה הַשְּׁכָל ומטרף את הדעת ומטמטם הלב ולא ידע בין ימינו לשמאלו. וידוע שאוירה של תימן מעכיר ואוירה של א"י מחכים. עוד זאת אומרת שכנסת ישראל היתה מצפה ומיחלת לאור הגאולה, והנה חשיכה גדולה. ומי שכבר הגיע לא"י בראשונה או באחרונה יספר לכם לבד (לא אליכם) את כל התלאות והמחלות והמות אשר קרה להם בדרך, רח"ל לן ולכל ישראל. ויש מהם נשאים בלי מחסה ומסתור במדבר שממה רחוקים מהמים ומהישוב ובסכנה

¹¹⁴ רחמנא ליצלן (השם יצילנו).

¹¹⁵ כאן ובהמשך מנוקד במקור.

הם עומדים. ולולי חסדי השי"ת¹¹⁶ שהשקיף עליהם בעין חמלתו, שהזמין להם אנשי החסד מא"י לפרנסם ולזונם. ויש אשר כבר חזרו למקומם בבושה וכלימה ובדלות. ואת כל אלה אין אנו יודעים ענינם בטוב, אך צעקתם שמענו וימס לבבינו. ואולי הידיעות לפניכם גלויות ולפני החברה יותר ויותר. ואולי כבר המציאו להם מרגוע. גם אלו אל תחשו מהם כלל וכי"ל.¹¹⁷

בנוגע לתרומת הנדבה שבאה מא"י לעני חראז, כבר נתחלקה לכלל צריכי החסד הנחוצים מעט מעט. והנה היא רשומה בספר הנשלח אל הועד האחים עזרת תימן פמותה ומספר הנפשות המקבלות. גם שמות הערים¹¹⁸ מנאכה, מוצמאר, הגרה, הוזאן, צעפאן, אלגבר, אלגרוה, בית סארעה, להאב, בני אחלס, עאנו, ומתי נתחלקה (בפסח). ויש אשר לא קבלו, שלא הספיקה הנדבה.

אך מה שכתבת שכל אדם שקיבל את חלקו מהסכום הנשלח נקבל ממנו חתימתו כמה קיבל, דבריך כנים ונבונים לקיים והייתם נקיים מה' ומישראל.¹¹⁹ אך זאת התשובה ארוכה, אמנם ממנה אבאר קצת מן הקצת. המלאכה הזאת אינה ליום אחד ולא ליומים. ג"ך אם נעשה הדבר הזה תהיה המולות המולות, וידוע שאנחנו בתוך עם פרועי מוסר, שמא יגרום החטא ויבואו לקחת מהנדבה או לערבב ולמנוע להבא, מפני שהם עוינים וצוררים לעם בני"י.¹²⁰ ג"ך רוב הקהל אינם יכולים לכתוב. ג"ך אם יש מרי נפש מרוב עניותם ודחקם נבהלים וח"ו יבואו לידי מריבה, וח"ו תחת המצוה וכו' תהא מצה ומריבה. ג"ך יש בני אדם שהם נכבדים ובני ביתם מרובים ומפני הבושה אינם יכולים לקבל שלא בסתר מלשכת חשיים.¹²¹ ומעלות הצדקה ידועה בדברי חז"ל¹²² שלא ידע המתנדב למי והמקבל לא ידע ממי. ג"ך הנדבה הזאת לגבי רוב העניים אינה ולא כלום נגד הצורך ונגד היוקר. אך המתנדבים והמשתדלים והעושים והמעשים והיועצים תבא עליהם ברכת טוב ותהי משכרתם שלמה מאת ה' הטוב והמטיב והמושל בכל מכל כל.

ומעתה אין חפצינו לכתוב כל מתנדב בא"י לקרוביו אשר בתימן כמה שנתן או להודיעו כמה קיבל ואין אנו אחראים ח"ו אם יהיה אסון. דבר נא באזני הועד והמקבצים שיזהירו על זה וכיוצא. ואם יש אחרים טובים ממנו אין אנו ח"ו

¹¹⁶ השם יתברך.

¹¹⁷ וכן יהי רצון לפניכם.

¹¹⁸ כולן עיירות וכפרים בגבל חראז.

¹¹⁹ במדבר לב, כב.

¹²⁰ בני ישראל. כוונתו לכך שהערבים ישדדו את התרומות המגיעות ליהודים מחוץ לתימן.

¹²¹ לשון מושאלת מלשכת חשיים שהיתה במקדש ושנועדה למתן בסתר (משנה שקלים ה,ו).

¹²² בבלי, בבא בתרא דף ט,א.

מעכבים או מערבבים אלא אדרבא בעה"י¹²³ מסייעין. אבל לא נכון לעשות כן ולפרסם הענין כמאמר שלמה [המע"ה], מתן בסתר יכפה אף. והדרשן דורש אף של מעלן. וכפה אף של מטן שלא יהיה זה חורין שן על זה.¹²⁴ ונשאל [מהשי"ת] שישפיע טובו על כל אחד ואחד ואל יצטרכו עמו ב"י [כפרנסה זה לזה] ולא לעם אחר, ויאמר ליסוריהם ולגלותם ולדחקם ולצערם די וימלא חסרונם אכי"ר.

וכעת אנו מפילים תחנתינו לפניך, שלא תחשה מלעזור לעניי חראז וללמד עליהם סניגוריא כדרכך בקודש, כי רבים הם ודחוקים ביותר, ואת אשר בכוחך לעשות עשה. וכיון שכתבת לנו להודיעך בזה הענין מוכרח שתשתדל ותשדל אחרים עמך להשתתף לעזרת הדלים והאמללים שבערי חראז. ואתה הסבות עליך ופתחת לנו הדרך. וידענו שאתה איש חסד לקיים מאמר התנא ע"ה¹²⁵ הוי מתלמידיו של אהרון אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות וכו'. ורבותינו ז"ל הו דייקי בשמא ושמא גרים.¹²⁶

בנוגע לרכושכם שהניח המנוח זקינכם תנצב"ה¹²⁷ בתימן הם חנויות ובתים ושדות. כבר שלטה בהם הממשלה מימי קדם כי כן חוקה. וכן היא עושה עד היום הזה, ואין אומר ואין דברים. ומי יתן וראש משפחתינו המנוח זקיננו תנצב"ה עשה והניח את רכושו כאשר עשיתם וגאל אותנו מהארץ הזאת. אך ה' הוא, הטוב בעיניו יעשה ויגאלנו גאולת עולם עם שאר עמו ב"י, הכלל והפרט, הקרובים והרחוקים, כאשר הבטיחנו בתורה וע"י עבדיו הנביאים ע"ה.

ומהשמועה שאצל הממשלה, שקרובי אנשי תימן אשר בא"י עוזרים לקרוביהם אשר בתימן הכסף. ויש שאין להם קרובים או יש להם קרובים ואין משגיחים עליהם או שאין בידם. והנושים הגוים באים ולוחצים אותם לאמר תנו לנו את כספינו מאשר נשלח לכם מפלשתינה. ואומר להם: אין לי לא לחם לאכול ולא בגד ללבוש. ומובילים אותו אל השוטר ועל חזקת השמועה אוסרו במאסר וכובלו. ונמצא האיש הלזה נכללו עליו כל הצרות, ירד מנכסיו, חסר לחם ובגד וכל דבר, בניו ובני ביתו מוטלים ברעב ובכופן ובעירום ובחוסר כל, ולא יצא מידי חובותיו ולא כדי גאולתו, אלא תוספת חרפה ובוז. ע"כ בבקשה שתדברו ותזהירו לשולחים שיזהירו לקרוביהם שלא יגידו ולא יתראו בזה הענין לא בפני אחיהם כ"ש בפני אוה"ע,¹²⁸ וזה נוסף על אזהרתינו שמזהירים פה.

123

בעזרת השם יתברך.

124

מדרש משלי כא, יד, בשינוי מועט.

125

עליו השלום, משנה אבות א, יב.

126

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ז, ב.

127

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

128

כל שכן בפני אומות העולם.

הנה נא הואלתי להרבות הדברים, אבל מעמך תהיה הסליחה. אך אוסיפה נא עוד שנים שלושה אמרים.

מהנדבה הנז"ל נתחלקה ממנה עוד ע"י הגביר סעיד חבשוש¹²⁹ הי"ו קרוב לשש לא"י לעניי חראז הנמצאים בצנעא וקעטבה. ובעה"י אולי נפקח עין על העניים. וכמאמרך שלא על מנת לקבל פרס. חן חן ותודה על מחשבתך הטהורה ואנו בעה"י כמוך וג"ך אנו שבעי רצון תלי"ת.¹³⁰ גם חיים וְ חיים ימני מכירכם וידידכם לנצח, גם אביו הזקן עם כלל משפחתם דורשים בשלום משפחתכם. והנה הוא מתלווה ומתחבר עמנו בחילוק כל נדבה וכיוצא וכל ענין ציבורי.

תנו דעתכם על זה הענין. משפט היתומים הקטנים זו"ן¹³¹ בלי אב ואם, אצל הממשלה ידועה וגלויה אחת דתם להמיר בדתם, כי כן צום מחוקקם. ותחת אסון עומדת זו, זו לבדה צריכה פתיחת שבעה עינים, קופה של צדקה חזקה מיוחדת, להסתירם ולהבריחם למזון ולכסות, ולמטפלים בהם ושכר מלמד תשב"ר¹³² וסיוע ליתומים העניים שיש להם אב או אם לבד בשביל מלמד. ותדע אחינו ששני אחים מתו עם נשיהם והניחו ששה בנים קטנים זו"ן והבריחום לעיר צנעא והפסדנו עליהם כסף רב ועד עכשיו אנו משתתפים עם אחד מקדושי צנעא ומספקים להם כל צרכם כסות ומזון ושכר מלמד. ובכל זמן יהיה כזה ויהיה הפסד רב. הרחמן יצילנו ויציל כל עמו ב"י מזה וכיוצא כיר"א.

ותקוננו לחזרת התשובה מכל ענין, אך במהרה עם העזרה לשני הסוגים לעניים וליתומים, והננו מוכנים לקבלה וחלקה. ונשאל מהשי"ת שיפיק רצונו הטוב לכל שואל.

ומרוב שמחתינו במכתבכם הרצוניי ודברכם הנעימים, הפעם אנו שונים ומשלשים האזהרה ומטריחים עליכם אפילו כמה פעמים שתכף ומיד תחזירו לנו התשובה. והכל לכבוד השי"ת ולכבוד עמו ב"י. וזכותם וזכות אבותם תסייענו יחד עמ"ר אכ"ר.¹³³

ונחתום בשם שלום טו"ב עליכם ועלינו ועל כל בית ישראל מאת ה' המברך את עמו בשלום אכ"ר.

איצ"א¹³⁴ ערפנא מן עאד בה מן בנאת עמתי אישת דודך ואכתהא ואדי' כאן תרפקן מע שמעון בן חמי חיים גיאת¹³⁵ כנו אסתקימו מעה לחתי' יתערף ואדי' שי מלכה

¹²⁹ ראו עליו לעיל, הערה 93.

¹³⁰ תהילה לאל יתברך.

¹³¹ זכר ונקבה.

¹³² תינוקות שלבית רבן.

¹³³ על מעשה רצונו אמן כן יהי רצון.

¹³⁴ מכאן ואילך כתב ידו של יעקב גיאת עצמו, מרושל כלשהו.

כָּלֶךְ כָּלֶךְ אֶלְמִלְכָּה אֶלְדִּי הוּא פִּיֵּהָ עֶרְפוּהָ לֵאנָה בִּישָׁן וּגְבִי. אִיֵּצֵא" אֶסְתַּפְּהֶם מִכְּבוֹד מֵר אֶבִּיךָ הִי"ו בְּאֲנָשֵׁי עִירוֹנוּ בְּעַד מֵא תִּטְלַע עֲלֵי אֶלְבִּיאָן וְסִיעֶרְפֶּךָ כִּיף כֵּאֲנוּ מִן סֵאבֶּק וְאֵלִיּוֹם עֲלֵי אֶלְצִדְקָה ית' יִצִּיל כֹּלֵל עֲמוֹ יֵשׁ מִכֹּל צִ"ו וַיֹּאמֶר לִיסוּרִינוּ וְלִצְעָרֵינוּ] דִּי.¹³⁶ וְאֶדִּי קֵד שֵׁא תִסְכֵר אֶלְטֵרִיק וְשֵׁא יִכּוֹן טֵרִיק מִן טֵרִיק אֶלְחִדִּידָה יִרְכְּבוּ אֵלֵי אֶלְאַרְץ פִּלֵּא תִכְרָהוּ שֵׁא תִכּוֹן קֵרִיב לְגַמִּיעַ אֶלְמִסְאַפְרִין. וְעֶרְפוּנָא אֶסְעָאֵר אֶלְמִשְׁנִיּוֹת וְעִין יַעֲקֹב וְהֶרְמַב"ם וְתִנְחוּמָא וְרַבָּה וְאֶדִּי שֵׁי תִיֵּגָאן וְתִכְאַלִּיל.

(תרגום: כמו כן, הודיענו מי נשאר מבנות דודתי, אשת דודך ואחותה. ואם תהיו בחברת שמעון בן חמי חיים גיאת, שהו אתו עד שיתברר [מה קניינו], ואם יש לו קניין במקום הבית אשר הוא בו, הודיעוהו, כי הוא בישן וחסר תשומת לב. כמו כן, ברר עם כבוד מר אביך על אנשי עירונו, אחרי שתעיין ברשימה ושיודיעך איך היו [נוהגים] בעבר והיום בעניין הצדקה. יתברך יציל כלל עמו ישראל מכל צרה וצוקה ויאמר ליסורינו ולצערינו די. ואם כבר נסגרה הדרך, הרי תהיה דרך מתדידה להפליג בים אל הארץ. אל תמאסו בה, היא תהיה קרובה לכל הנוסעים. והודיענו מחיר המשניות ועין יעקב ו[משנה תורה] להרמב"ם ומדרש תנחומא ומדרש רבה ואם יש תיגאן [חומשים] ותכאליל [סידורי תפילה]).

וְאֶדּוּנִי אֶבִי וְאֲנָשֵׁי מִשְׁפַּחְתִּינוּ פּוֹרְשִׁים שְׁלוֹם לְכֹל אֲנָשֵׁי מִשְׁפַּחְתְּכֶם וְשְׁלוֹם דִּש"ו.¹³⁷
הִצְעִיר יַעֲקֹב סֵאלֶם גִּיאת הִי"ו וְהֵאֲחִים אֵלִיא וְצִיּוֹן י' א"א סֵאלֶם גִּיאת יצ"ו.¹³⁸

מכתב ג

יום ו' עשירי אב תש"ד

למעלת ידי"ן¹³⁹ היקר אהרון בן חיים סעדיא הי"ו.

אחרי עתרת החיים והשלום, נודיע לך אדון שכבר שלחנו לכם כמה מכתבים ועד עתה היינו מקווים לתשובה ולא הגיעה. וכעת הגיעה אלינו מאת האחים חבשוש מחיר ששה ועשרים לא"י מאה ושלושים ריאל והגיד לנו שנחלק אותה לעניים הדחוקים והזקוקים. הננו מוכנים לחלק אותה ומפני שיו"ט שלסוכות הם לפנינו, הנחנו אותה ואחרנו חילוקה עד יו"ט דסוכות, מפני שהם אַמְלָלִים ואין להם מאין לקבל. ובעה"י נשלח לכם פינקס אחרי סוכות.

¹³⁵ ראו עליו לעיל, הערה 86. רומיה אחות שמעון נישאה ליעקב ולכן יעקב קורא לדודו חיים בשם חמיו.

¹³⁶ במקור י'ד.

¹³⁷ דורש שלומכם וטובתכם.

¹³⁸ בני אדוננו אבינו [...] ישמרהו צורו ויוצרו.

¹³⁹ ידיד נפשי.

וכבר הסדרנו לכם במכתבים הקודמים מאודות הלימוד ומה שמקבלים מאת הרב יוסף ן דוד שליח הסוכנות¹⁴⁰ תמיכה למלמדי תינוקות של (בית) הבס¹⁴¹ [מלל?]? מתחילת חודש אדר וניסן עשרה ריאל. ואייר וסיון ותמוז ואב ארבעה ועשרים ריאל [בכלל] חודש ששה ריאל. והוצרכנו להגיד לך, מפני שכבר הודעת לנו אם נקבל איזה כסף נגיד לך. עוד הודענו לך שקיבלנו שליחות מהברית העברית העולמית שבעה ספרים באמצעות הרב יוסף שלום שמן¹⁴² הי"ו, מהם שנים דברי ימי עמינו, ושנים אלף בית, ושנים שער החשבון, ואחד מקראות חדשות. ובכל עת אנו כותבים שישלחו מקום שישלחו לנו ספר המילון¹⁴³ ולא קבלנו תשובה.

עוד נודיעך אדון שהתמיכה שאנו מקבלים אינה מספקת ואינה ולא כלום ובכל זמן יוצאים המלמדים מפני שאין די הספקתם ואנשי עיר מנאכה רובם עניים ויתומים ואינם נותנים למלמדים ולא כלום, ואיך יהיה לימוד בלי הספקה? הצרכנו להודיעך אם יש לך דרך ישר לעשות בשביל מלמדי תשב"ר. ואולי אחר זה נכתוב לך מכתב ככל הצורך. העת עתה נחוצה. ואתם הסליחה ושלום. האחים יעקב ואליא בנ"ק¹⁴⁴ שלום גיאת יצ"ו

מכתב ד

לק"י¹⁴⁵

יום ו' עשירי חשון ברנ"ו¹⁴⁶ שי"ל מקע"י¹⁴⁷ סי' ה"ה גם יי"א ית(י)ן לו הטוב, ואותו י(א)חטוב למול הדרת אדוני ומע(ו)ט"ר¹⁴⁸, האדון הארון בן חיים יוסף סעיד יצ"ו מ(י)אחדה"ו¹⁴⁹ וכו', נודיע לכם שאנחנו בקו הבריאות, לא חסר לנו רק ראות פניכם ה[נ]יקרים. נקוה מה' שתהיו בריאים וחזקים כל הימים באריכות ימים ושנים רבות.

¹⁴⁰ הרב יוסף בן דוד בעדני (1900–1981), שליח הסוכנות לענייני חינוך בעדן (1938–1945). בשנים 1943–1944 ביקר בתימן האמאמית והיה שותף בהקמת בתי ספר מודרניים.

¹⁴¹ בית הספר?

¹⁴² הרב יוסף בן הרב שלום שמן (1898–1961) מרבני צנעא ומוריה. פעל להקמת בתי ספר מודרניים בשנות הארבעים של המאה העשרים. לימים כיהן כרב קהילת התימנים בהרצליה.

¹⁴³ על מילון עברי שנשלח ליוסף גיאת בנו של אליה גיאת ממנאכה, ראו קאפח תשס"א, עמ' 366.

¹⁴⁴ בני קדוש.

¹⁴⁵ לישועתך קויתי ה' (בראשית מט, יח). נוסח מקובל שנהגו יהודי תימן לכתוב בראש מכתביהם. מכתב זה נכתב כולו ביד יעקב גיאת, בעוד המכתבים הקודמים נכתבו בידי סופר ונחתמו בידי יעקב ואחיו.

¹⁴⁶ י בחשון תש"ה (27 באוקטובר 1944).

¹⁴⁷ שלומכם יסגא לעלם מן קדם עתיק יומין.

¹⁴⁸ ומעלת עטרת ראשי.

¹⁴⁹ מאחר דרישת שלומכם השלום והברכה.

אחרי שים שלום, שלחנו לכם מכתב תשובת מכתבכם ועד היום הזה לא הגענו לתשובה מכם, תהיה העכבה לטוב. נודיע לך אדוני מה ששלחתה [!] באמצעות האחים חבשוש ס"ך כ"ה לירה א"י נחלקה לזק(ו)נים, קבלנו אותה בערך ר"ח בחשון, ולא ידענו נחלקה לזקינים אנשים ונשים אם אנשים לחוד. ויש עניינים אַמ(ו)ללים ויתומים ואלמנות, ולא זכרתם אותם. ולא הגענו למכתב מכם בעניין הכסף. וכעת הזה אם תרצו ותסכימו כללכם מתנדבים, וכבר הלך יו"ט, נחלק אותה למלמדי תינוקות וזקינים יעשוך בתורה נעשה כפי ראות עינינו ומקוצר דעתנו, והכל ברצונכם ומי שהו[א] ראוי, אנשים ונשים, ואתם תעזרו אותנו זה יגיה¹⁵⁰ טוב וקנין עולם הזה ועולם הבא, וכל זמן בזמנו והכול ברצונכם וכרצון המתנדבים. וחפצינו תשלחו לנו ספרים לשון עברית לתלמידים, אם יישר הדבר בעיניכם, תזכו לחיים ארוכים ושנים וטובים וכל המתנדבים והמעשים. והנה באתנו הערה מה"ה מ"ו יוסף דאוד¹⁵¹ מעיר עדן, לענין הסדרת למוד תשב"ר. ודאגנו (דאגנו) גדולה על שאין בידנו יכולת להסדיר הענין בטוב מפני דוחק הזמן. אבל בטחנו בעזר משדי וכבר התחלנו ושכרנו בתים מרווחים, אולי יאיר לנו הי"ת בשכר זאת אם רצונכם לעזור ברצי כסף¹⁵² למלמדים כדי שיתקיים הענין ולא יבטל בשביל העוני, ואין הקומץ משביע הארי.

ובכין ואתם שלום דש"ו יעקוב שלום גיאת ואכואנה¹⁵³ יצ"ו

מכתב ה

סעדיה אהרן, גבעת רמב"ם כב באדר תש"ה (7.3.45)

לכבוד ידידי ומכירי היקרים, האחים יעקב ואליהו וציון בני סאלם גיאת, שלום רב לכם מעמק, ואנשי עירנו מנאכה.

ידידים יקרים, זה זמן רב שלא יכולתי לשלוח לכם תשובת המכתב שנשלח על ידי יעקב מתאריך עשירי בחשון, לא בגלל רשלנות כי אם מחוסר זמן. כי בארץ ישראל ביום עובדים ובלילה מתעסקים בכל מיני עניינים. לכן ידידי ביחס לסכום של עשרים וחמש של סוכות, בודאי שחלקתם אותו לפי ראות עיניכם, ועל זה תבא עליכם ברכה. א[י]נני דוקא חולק על זה למי ולמי, כל אדם הזקוק צריך לקבל.

¹⁵⁰ יהיה.

¹⁵¹ הוא יוסף בן דוד, שליח הסוכנות הנ"ל לענייני חינוך.

¹⁵² מליצה על פי תהלים סח, לא.

¹⁵³ ואחיו, והכוונה לאליה וציון.

ביחס לספרים אשר בקשתם, בודאי כבר קבלתם חלק וזה בעזרת חברנו היקר מאיר לוי בנו של המנוח יחיא יצחק ז"ל.¹⁵⁴ אם תרצו עוד ספרים אז תכתבו ותודיעו איזה ספרים.

עתה לענין, אני הבטחתי במכתבי הקודם שאשתדל לשלוח לחג הפסח סכום מכבד, אבל לדא[ב]וני לא הצלחתי כי אין מי שיעזור לי בכל הטפול הזה כי נחוץ לרוץ הרבה הרבה עד שאוספים איזה שהן פרוטות, ויחד זה קשה, אבל אני עושה הכל מה שאפשר. ועל כן גם הפעם אני שולח עשרים ושבע לירות תשע לירות מקרן-היתומים שעל ידי עזרת-אחים והיא תחולק רק ליתומים. וחמש לירות תשלחו לצעפן¹⁵⁵ לידי יוסף חיים סעד שיחלק אותה לפי ראות עיניו. ושלוש עשרה לירות תחלקו אותם לפי ראות עיניכם. יחד עם זה תשגיחו על מרי אתנעמי.¹⁵⁶ ואני מבקש סליחה על המשלוח הקטן.

ידידי, אבקש אם ת[ו]כלו לשלוח מה הוא מספר היתומים הנמצאים במנאכה, וכמה יתומים מאב וכמה מאם ומהו גילם ואני[ך] הם מסודרים, למען שאוכל להמליץ לקבל עבורם בשביל איזה שהיא תמיכה.

עתה בענין הפרטי, ביקשתם שתתענינו בכל הרכוש שלנו. כל החומר הזה צריך להיות בידי אביה לאשתו של סאלם אלכסאר.¹⁵⁷ אבקש להתענין יפה יפה ואם תצליחו לקחת אז שלחתם. ביחס לבן דודכם, הוא נמצא רחוק מאתנו¹⁵⁸ מהלך חצי יום אבל מצבו לא רע ולא טוב, כמו כל העולים שעלו יחד אתו.¹⁵⁹

תקבלו שלום מאבא ואמא ומכל משפחתנו.

לכולכם ממני מכירכם אהרון בן חיים יוסף סעיד

תל אביב, גבעת רמב"ם

¹⁵⁴ מאיר לוי (1912–1991) בנו של הרב יחיא יצחק הלוי, רבה הראשי של תימן. נולד בצנעא ועלה לארץ בשנת 1932. היה חבר בהנהלת 'עזרת אחים' ופעל לרווחת יהודי תימן ולעלייתם ארצה. פעל במסגרת תנועת העובדים – 'הקלוב התימני', 'חוגים' ועוד. במסגרת פעילותו ערך עיתונים שעסקו בציבור התימני העובד, כגון 'עורי תימן' ו'מסלול'. לאחר עליית יהודי תימן בעקבות קום המדינה, היה מנהל מדור הקליטה במחנה עין שמר. שנים רבות שימש כמגיה בעיתון מעריב. נפטר בגבעתיים.

¹⁵⁵ צעפאן, במחוז חראז מערבית למנאכה. ראו גברא תשס"ה, ב, עמ' 498–499.

¹⁵⁶ מארי סאלם אלתנעמי (1870–1949), רבה של מצמאר, כפר קטן ליד מנאכה, אך סמכותו התורנית הוכרה בכל האזור.

¹⁵⁷ ראו עליו לעיל, הערה 82.

¹⁵⁸ המלים "הוא נמצא רחוק מאתנו" נכתבו במקור פעמיים.

¹⁵⁹ הכוונה לשמעון גיאת, שנמצא באותה עת בחדרה. ראו קאפח תשס"א, עמ' 121–123.

מכתב ו

מעיר מנאכה אל תל אביב, גבעת רמב"ם

למעלת היקר והנכבד אהרון ן חיים יוסף סעיד הי"ו, אחרי עתרת והשלום וכטס"א. כמה שלחנו לכם מכתבים מהם תשובות ומהם שאלות ולא קיבלנו עוד תשובה או מכתב. הנה עברו כמה חדשים. על זה אנו נבוכים מדוע חשכת קולמוסך מלהשיב עוד. בתחלה כתבת לנו אם קיבלנו איזה כסף נודיעך. וגם הודעת לנו שאתה מתעניין ומפקח על עסקי עניי ערי חראז. ואף ע"פ שלא מצאנו ממך תשובה מ"מ¹⁶⁰ הננו ממצייאם ההודעה אליך. בחודש תשרי ש"ז¹⁶¹ הגיעה מוֹעַד האחדות התימנית שבאר"י ע"י ועד צנעא משה בנ"ק המו"ר¹⁶² יחיא יצחק הלוי ז"ל¹⁶³ וחבריו¹⁶⁴ לעניי ערי חראז סך כ"ה לא"י. ולא הספיק חילוקה לכלל העניים אלא למקצת הרוב והמקבלים לא קיבלו אלא דבר מועט מפני מיעוטה.

וכבר נשלח לוועד הנז' הפינקס והמכתב ובם נתבאר כל ענין, אם יש עסק בס תלך לשם ותשקיף בכל ענין, עבור שתדע להמליץ בעד עניי ערי חראז. הלא תדע שהם בדלי דלות יותר משאר עירות ומשתגיע לוועד התימני תדע מה הפרש בין עניי חראז לשאר עירות. גם בימים טובים שעברו עד הפסח שעבר היינו מצפים לנדבת העניים ולא הגיעה. מדוע לא באה וג"ך כבר הבטחת לנו עם חבריך שצרכי עניי תימן עליך. ומאז ועד עתה לא מצאנו עוד תשובה. הפעם הודענוך שמקצתם קיבלו ומקצתם לא קיבלו.

גם מצד מלמדי תינוקות, שלושתם מקבלים ממנו בכל חודש ל"ג ריאל ושליח הסוכנות¹⁶⁵ אינו נותן אלא עשרה ריאל סך לירתין חסר חצי דף,¹⁶⁶ המלמדים נואקים אין להם די הספקה מאת קרובי הילדים כי המה רבים ואין בידם ספק להספיק להם. ואנו אין בנו לתת בכל חודש כ"ג ריאל תוספת. זה כמה חדשים עברו על זה הדרך. ובקרוב המלמדים פונים לדרכם אחר מזונותם וסוגרים בית ספר.

¹⁶⁰ מכל מקום.

¹⁶¹ שנה זו.

¹⁶² שבארץ ישראל על ידי [...] בן קדוש הרב מורנו ורבינו.

¹⁶³ הרב משה בן הרב יחיא יצחק הלוי (1907–2000), ממנהיגיה הרוחניים של קהילת צנעא במאה העשרים. היה חבר ועד הרבנים בצנעא שחילקו את כספי החלוקה מהתאחדות התימנים בארץ ישראל ופעל גם להצלת יתומים.

¹⁶⁴ בוועד הרבנים בצנעא היו הרבנים משה יצחק הלוי, יוסף שמן ויוסף קרח, וכן שלום שמואל חמדי וחיים מתניה בדיחי.

¹⁶⁵ נראה שהכוונה לחיים צדוק, שפעל בעדן ובתימן בשנים אלו. בספרו (צדוק תשמ"ט, עמ' 271) הוא מספר על קשריו עם אליה גיאת למען לימוד התורה בעירו.

¹⁶⁶ דף בלשון יהודי תימן כינוי ל'קרש', ונראה שכאן הכוונה לשילינג או לגרוש בלירה הארץ ישראלית; כלומר, עשרה ריאל שווים לשתי לירות א"י פחות חצי שילינג או חצי גרוש.

אנו שוטטנו בדברינו לא מצאנו תרופה, עניים מרודים יורדים מטה מטה ואין שואל ואין דורש, לא ידענו לאן נפנה להם לעזרה, לא מצאנו אוזן קשבת לדברינו ולא עשו פירות. על מי להשען על אבינו שבשמים. הנה הגדנו לך מצפוני לבבינו ואתה את אשר בכחך לעשות עשה והננו מצפים לתשובה עם פירושיה ואם לאו,¹⁶⁷ אחר זה אנחנו נקיים. ומרוב צערינו על העניים ועל המלמדים הרבינו דברינו עם תלונתינו. אך מאתכם תהיה הסליחה על כל פשעינו, ותשיב נפשינו בהשתדלותך בכל כוחך ומאודך עם חביריך ותדע לפני מי אתה עמל ועם מי אתה משתדל. לא למעני אלא למען השי"ת ולמען עמו ונחלתו, ולא ח"ו נהיה לשמצה לאמר: התחילו ולא יכלו לגמור.

וכל אחד כבר הוא מובטח שבעל מלאכתך נאמן לשלם שכר פעולתך.¹⁶⁸ הן אלה דברים עומדים ברומו של עולם ואין סוף למתן שכרם. אשריו מי שיזכה להם. אוכל מפירותיהן בעולם הזה והקרן קימת לעוה"ב¹⁶⁹ וכדאי היא המצוה הזאת להגן בעדכם באלף המגן מכל צ"ו לאורך ימים ושנים, דשנים ורעננים, לדורי דורים אכי"ר.

ודרישת שלום בעד הוריך ודודיך ועל כל הנלוים אליך עם כל אהוביך ועוזריך כולם בכלל דשט"ו אכי"ר.¹⁷⁰

דש"ו הצ' [עיר] יעקוב סאלם גיאת יצ"ו

יום ו' כא לח' חשוון [...] ברנ"ח¹⁷¹ ופרוס [של] ומינו עלי' יודא שלום ריעאני¹⁷² והודיעו משכתבנו לך שהו[א] משתדל לכל ענין בעבור אנשי חראז [חתימה]: הצ' אליא שלום גיאת יצ"ו.

ביבליוגרפיה

George W. Bury, *Arabia Infelix; or the Turks in Yemen*, London 1915
 אריך בראואר, החקלאות והמלאכה אצל יהודי תימן. בתוך: ישראל ישעיהו ואהרן צדוק (עורכים), שבות תימן, עמ' 75–91. תל אביב

¹⁶⁷ המלים "ואם לאו" נוספו מעל השורה.

¹⁶⁸ מסכת אבות ב, טז.

¹⁶⁹ מסכת פאה א, א.

¹⁷⁰ דרישת שלום טובה וברכה אמן כן יהי רצון.

¹⁷¹ לשטרות היא שנת תש"ז (סוף שנת 1946).

¹⁷² נראה שהוא מאנשי צעפאן שהוצרך לברוח לארץ ישראל.

- גברא תשס"א
גברא תשס"ה
גיא 2010
- משה גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, א. בני ברק
-- ,קהילות ישראל בתימן. שני כרכים. בני ברק
Samsom Giat, *My Memoir as an Activist for Israel and Yemenite Jews*. New York
- גימאני תשס"ו
גלוסקא תשל"ד
- אהרן גימאני, על כתיב השם ירושלים באיגרתו של הרב שלום
שמן. תהודה 23, עמ' 32–39
זכריה גלוסקא, ספר למען יהודי תימן. ערך: שמעון גרידי. תל
אביב
- גמליאל תשמ"ו
גמליאל תשנ"ח
גרהולם 1977
- שלום גמליאל, היהודים והמלך בתימן, א. ירושלים
חיים גמליאל, פרקי חיים. רמת גן
Tomas Gerholm, *Market, Mosque and Mafraj: Social Inequality in a Yemeni Town*. Stockholm
- דרוואן 1990
- Nitza Druyan, *Back to the Diaspora: Yemenite Jews in New York Between the Two World Wars. Proceedings of the Tenth World Congress of Judaic Studies, Division BII*, pp. 363–370. Jerusalem
- ואסעי 1927/28
ונר 1967
- עבד אלואסע אלואסעי, תאריך אלימן. קהיר
Manfred W. Wenner, *Modern Yemen, 1918–1966*. Baltimore
- חבשוש תשמ"ו/ז
טובי תשל"ג
- יחיאל חבשוש, משפחת חבשוש, שני כרכים. תל אביב
יוסף טובי, ידיעות על יהודי תימן מתוך ספרי שאלות ותשובות.
שבט ועם ז, עמ' 272–291
- טובי תשל"ז
- ,הקהילה היהודית בתימן. בתוך: יוסף טובי (עורך), מורשת
יהודי תימן: עיונים ומחקרים, עמ' סה–קיז. ירושלים
- טובי תש"ן
- ,התאסלמות בקרב יהודי תימן תחת השלטון הזייד. פעמים
42, עמ' 105–126
- טובי תשנ"ד
- ,הקהילה התימנית בירושלים: תרמ"א–תרפ"א (1881–1921).
ירושלים
- טובי תשס"ב
טובי תשע"א
יבנאלי תשי"ב
מדינה תשנ"ד
מנצורה תשס"ג
מקחפי 1985
- ,ישראל צוברי: יהודי בשרות האמאם. תל אביב
-- ,פנקס השליחות של ר' שלמה נדאף. תימא יא, עמ' 177–186
שמואל יבנאלי, מסע לתימן. תל אביב
שלום מדינה, מסעות רבי משה מדינה לוי ובניו. תל אביב
שלום מנצורה, עליית מרבד הקסמים. ערך: משה גברא. בני ברק
אבראהים אחמד אלמקחפי, מעגם אלמדן ואלקבאיל אלימניה.
צנעא
- ספיר תרכ"ו
- יעקב ספיר, אבן ספיר, א. ליק

- נדאף תשנ"ב
יהודה רצהבי, זכור לאברהם: זכרונותיו של ר' אברהם אלנדאף
זצ"ל (לתולדות הקהילה התימנית בירושלים). בתוך: אברהם
נדאף, זכור לאברהם, ערך: שלמה נדאף, עמ' א-סב. ירושלים
- עוזירי תשס"ו
ספר עקבי שלום: כמוה"ר שלום עוזירי זצוק"ל. [קרית ספר]
מנשה ענזי, אחים אחרים. עת-מול 181, עמ' 18-21
- ענזי תשס"ט
-- בן איש מוזג ובן האורגים: ישראל ישעיהו וקשריו עם
ביאליק. פעמים 119, עמ' 211-220
- עראקי קלורמן תשנ"ה
בת ציון עראקי קלורמן, אסלום בכח של יתומים בתימן: תגובת
היהודים ודפוסי התנהגות של מוסלמים, פעמים 62, עמ' 82-100
- פיאמנטה 1990/1
Moshe Piamenta, *A Dictionary of Post-Classical
Yemeni Arabic*. Leiden-New York
- צברי תש"ן
יחיא צברי, בשבילי תימן. ערך: יוסף טובי, תל אביב
- צדוק תשמ"ט
חיים צדוק, מן המיצר: אגרות תעודות ומכתבים. תל אביב
- קאפח תשס"א
ספר מתהלך בתמו צדיק: מזכרת נצח לר' אליה בר' שלום גיאת
איש קהילת מנאכה. ערך: אהרן קאפח. בני ברק
- קאראסו תשל"ו
שמואל דוד קאראסו, מסע תימן. תרגום: י"ר מולכו. בתוך: יוסף
טובי, יהודי תימן במאה הי"ט: תולדות ומקורות, עמ' 121-190.
תל אביב
- קון 2002
Thomas Kühn, *Ordering Urban Space in Ottoman
Yemen, 1872-1914*. In: J. Hanssen, T. Philipp and S.
Weber (eds.), *The Empire in the City: Arab Provincial
Capitals in the Late Ottoman Empire*, pp. 329-346.
Beirut
- קליין-פרנקה תשמ"ד
אביבה קליין-פרנקה, היתומים מתימן ועלייתם לארץ – ישראל
בתקופת המנדט. בתוך: שלום גמליאל, מישאל כספי ושמעון
אביזמר (עורכים), ארחות תימן, עמ' 79-111. ירושלים
- קרח תשי"ד
עמרם קרח, סערת תימן. ערך: שמעון גרידי. ירושלים
- קרח תשכ"ג
שלום קרח, אגרת בוכים. בית שמש
- רדאעי תשכ"ז
שלום רדאעי, זכר צדיק: לזכר הרב הצדיק ר' יחיא ב"ר אברהם
רדאעי זצ"ל. ירושלים
- רצהבי תשט"ז
יהודה רצהבי, מתימן לישראל: מסע א' עוזירי. בתוך: י"מ
טולידאנו ואחרים (עורכים), מאורות: למלאות שבע מאות
וחמישים שנה לפטירת הרמב"ם ז"ל, עמ' 8-11. תל אביב
- רצהבי תש"ם
-- שליחותו ר' אברהם אלנדאף זצ"ל לתימן. מזרח ומערב ב, עמ'
120-87

